

297.1

MAGYARORSZÁGI

MÉRGES NÖVÉNYEK.

D

ALSÓBB OSZTÁLYÚ,

KIVÁLT NÉP ISKOLÁK SZÁMÁRA.

A KOLOZSVÁRI EGYETEM
 NŐI MŰKÖZMŰVEK
 KÖNYVTÁRA
 IRTA

KURINYI ÁGOSTON.

IN
 No.
 52-375

S. Kálmán Császár

186. JAN. 20. 1896

A KOLOZSVÁRI E. E.
 F I Z I K A I E G Y E T E M
 MÉRLEKZÉSI ÉS MÉRŐESZKÖZTÁRA
 KÖRÖDŐJ
 1849.

Valamint egyén, úgy nemzet is megszerezheti magának a természet' minden kincseit — de egyedül bölcsesség által; mi- nek hijával viszont a' levegőtől kezdve, mi tán legártatlanabb, a' nagy természet' minden adományaig, minden méreggè, sőt átokká válhatik.

Gr. Széchenyi István A' Kelet' Népe.'

TARTALOM MUTATÓ.

	<i>kép.</i>	<i>lap.</i>
Adáz.....	I	44
Anyarozs.....	XXX	83
Bércse.....	—	66
Bolonyik.....	—	47.
Boróka.....	XX	75
Boroszlán.....	XII	52
Bürök.....	XI	45
Csalmatok.....	XIX	27
Csikorka.....	XVII	25
Csilla.....	—	50
Csomorika.....	IX	42
Csuesor.....	XXVI	39
Czillar.....	—	53
Dohány.....	—	32
Fütej.....	XV	71
Galócza.....	XXIX	79
Gódircz.....	VIII	60
Gönye.....	—	73
Gyűszűvirág.....	XV	83 67.
Haramag.....	XXIII	40
Hatkotú.....	XVI	49
Hérics.....	III	63
Hunyor.....	XVIII	66
Kapotnyak.....	IV	55
Kender.....	—	73

	<i>kép.</i>	<i>lap.</i>
Kikerics	X	51
Kontyvirág	V	72
Kornilla	—	60
Kökörce	XXIV	65
Mák	—	57
Megy	—	56
Nadrágulya	VI	36
Redősirom	XXIII	30
Rozsdabura	XXI	54
Saláta	VII	70
Sarkvirág	—	61
Sisakvirág	II	61
Szélfű	—	74
Szironák	XXV	64
Szömörce	—	48
Takta	—	56
Tinorú	XXX	82
Tiszafa	XXVII	76
Türtsirom	—	27
Vadóc	XXII	25
Vargánya	XXX	81
Zásza	XXVIII	78

Jegyz. A XVI kép aláírása ekkép változtatandó: *koronás hatálotu.*

A' haza termesztő néposztályához!

Sok századig volt mostoha irántad a' haza, mellynek lakosa vagy, szeretett munkás nép! de eljött az idő, hogy az ország 's királyunk rólad is atyailag gondoskodni akar, sőt már gondoskodott is. Úrbéri tartozásaid megvannak határozva, kiszahva; személyedet a' zsarnokhatalom' erőszaka ellen törvények óalmazzák; szolgálatodat, mellyekkel földes uradnak tartozol, örökre megválthatod; az országgyűlési költségek, miket ezelőtt fizetél, vállaidról levétetvék 's t., mikből láthatod, hogy minden igyekezete az országnak oda czéloz, mikép vagyokban, gazdaságban gyarapodva tovább haladhass. 'S midőn földes uraid részéről szivességen, jóakaraton, szerencsétlenségben segítségen kívül nyavalyáidban orvososságokat vagy ételt kapsz, ime! én kezedbe könyvet nyujtok, honnan megismerheted a' mérges növényeket, mellyek egészségednek, sokszor pedig életednek is károsak és ártalmasak lehetnek, hogy tudatlanságod miatt hajaid fölött, de későn, siránkozni ne kénytelenítettessél. Tanulj tehát e' könyvecskéből, melly számodra van

írva, 's ha innep és vasárnaponkint a' helyett, hogy
kocsmába mennél vagy az időt káros henyéléssel vesz-
tegetnéd, munkától feltört kezeidbe veszed e' könyvecs-
két 's belőle, milyen növényektől kell óvakodnod vagy
mérges növények miatt megbetegült házbelleiden, roko-
nidon, lakostársidon hogyan kell segitened, megtanul-
tad, célomat édes öröm között elértem. — Vidéfalván
aug.' 1-jén 1842.

A' szerző.

Bevezetés.

Méreg alatt a' természetnek mind azon termékeit értjük, mellyek maró vagy rágó, étető, bódító vagy alató erejüknél fogva kis adagokban is az ember' egészségének ártalmasak lehetnek, vagy épen halált is okozhatnak, ha valamiként testébe jönnek. Szorosan véve és bizonyos körülményekben, kivált nagy bőséggel vagy vigyázatlanul használva, minden méreggá lehet, például: meglett, 's ahoz szokott férfiúnak illő mennyiségű bor, pálinka vagy kávé nem árt, gyermeknek mindazáltal vagy tiúdgyladásban kis mennyiségben véve is balált okozhat.

A' maró (rágó) vagy étető mérgek nevöket hatásuktól veszik, melly abban áll, hogy az élő test' bel-sejébe hatván, azon részeket, mellyeket érintenek, például: a' gyomot, beleket, 's az ezekkel összeköttetésben levő részeket iszonyú fájdalmak közt meggyulasztják, és felrágják. Ezen mérgek, mint legnagyobbak, az első osztályba tartoznak.

A' bódító vagy narcoticus mérgek az első rendüektől hatásokra nézve egészen különböznek. Ezek nem annyira a' test' tömegét és az élet' létegeit fogják el, hanem a' lelket 's az életerőt izgatják, az életszellemet érzéketlen állapotba hozzák annyira, hogy az ember emlékező tehetségét 's eszméletét elvesztvén, mély álomba merül, dühödésbe, vagy épen örülségbe esik. 'S ezek a' második osztályba tartoznak.

E' két osztályon kívül, még egy harmadikat is lehet fölvenni, t. i. azon mérgeket, mellyek rágók is, bódítók is kisebb vagy nagyobb mértékben.

A' mérgek a' természet' három országa szerint: vagy ásvány-, vagy növény-, vagy állati-mérgekre osztatnak, a' mennyiben t. i. vagy az ásványokban, vagy növényekben, vagy állatokban foglaltnak.

Legnagyobb és legveszedelmeseb mérgeket az ásványok' országa foglal magában, 's egyben sincsenek olly hirtelen rontó és rémületes mérgek, mint az ásványok' országában.

Kevésbé veszedelmesek ugyan a' növényország' mérgei, mindazáltal olly hatásuak, hogy az ember' életerejét érzéketlen állapotba hozzák. A' megmérgezett eszmélet' 's érzését elveszti, gyakran mély álomba merül, melly eszelősséggé, sőt néha dühödéssé is változik, 's végekinos halál szokott lenni.

Czélom, jelen munkácskám által iskolai ifjúságunkkal, de kivált hű népünkkel kiterjedt hazánk' gyönyörű növényország' mérges és gyakran csalóka testvéreit részint: 1.) külső alakokról megismertetni, mire lehetőségig sikerült természet utáni rajzaim 's leírásom szolgálndnak; részint 2.) arra oktatni a' szerencsétleneket, kik talán vagy vigyázatlanságból, vagy néha rossz szándékból is (minek kitudása után mindenkor szigorú büntetés következik), vagy magok éltek valamelly mérges növényvel, vagy mással vétettek be, addig is, míg orvost hivatnának, mi mindenkor fő kötelességük a' betegápolóknak, milyen általános házi-szerekkel éljenek. 'S jelen munkácskámat nem azért bocsátom közre, mint ha azt kívánnám, hogy iskolatanítóink azt, mint édes hazánkban sok helyen, kivált népiskolákban szokott történni, nevédeikeikkel szajkó' módjára könyv nélkül megtanultassák, a' nélkül, hogy, vagy magyaráznák, vagy a' szükséges növényeket képből 's természetben megmutatnák, minek természetesen csak csekély vagy semmi haszna volna; hanem az fő czélom, hogy jelen dolgozatomat vezérfonalul használván a' tanítók, mindeneiket élő szóval hiven magyarázzanak, 's mi lefestve találtatik, azt a' gyermeknek képből mutassák meg, arra oktatván egyszersmind neven-

dékeiket, hogy a ' természet' nagy kertjében — mit véleményem szerint úgy is el lehetne érni, ha péld. a' felsőbb rendeletek' következtében marhaeltiltásul bekerített temetők' egy kis részében mérges növények ápoltatnának — ezeket magok is fölkeresvén, tanítójoknak mutassák be, 's mit káros és hasznos hatásukról mindenkor szóval tett tanulásból felfogtak, azt önszavaikkal mondják fel.

Hatásokra nézve a' mérges növénynek nem minden részei egyenlő erejűek; némellyeknél a' mag vagy a' gyökér, másoknál a' levelek vagy a' gyümölcs mérgesek, 's ha vigyázatlanul vagy helytelenül használtatnak, embernek, marhának nagy kárára válhatnak. Némelly növények bizonyos korokban megehetőek, holott kifejlett állapotukban károsak lehetnek; például: a' közönséges kerti saláta fiatal korában megehető, de virágzó állapotjában kábító tejnedvet ereszt magából. Számos növény az embernek ártalmas, holott a' marha veszedelem nélkül megeheti. Sok nyers korában a' marhának is veszedelmes, holott száraz állapotban (szénaalakban) tápláló erejű. Legtöbb mérges növények mindazáltal egyszersmind gyógyerejűek is, minekutána értelmes orvos által illő mennyiségben rendelve számtalan nyavalyában hatalmas gyógyszerül használtatnak. E' szerint ezeket annál inkább szükség megismerni, mivel némellyek kínálkozó szép külsejüknél fogva könnyen elcsábítják a' tudatlant, némellyek pedig más használható hasonlókkal könnyen fölcserélhetnek.

Némelly mérges növények' egyes részeit minden káros következés nélkül meg lehet emészteni, például: a' nagy hasznú kolompér' szára az embernek ártalmas, a' szarvasmarha mindazáltal nyers, sőt szárított állapotban is megeszi. A' kerti mák' szemei kisajtolva egészséges olajat adnak, holott az éretlen mákfejekből veszedelmes mérég készül, melly mákony vagy opium név alatt ismeretes. Szintén nagy különbség van a' mérges növények között mennyiségükre nézve; némellyek kis adagban véve

halált okoznak, holott mások nagyobb mennyiségben sem halálosak, de az egészségnek mégis károsak.

Ha valakit azon veszedelem ért, hogy mérges növényvel meg lön ételve, addig is, míg ahhoz értő orvosi segítség érkeznék, nem lehet eléggé javallanom a' házi szerek' azonnali használatát.

A' megmérgezés vagy külsőkép' járult a' testhez, vagy belsőképen. Külsőkép' legjobb a' megmérgezett részeket, ha csak a' bőrön vannak, meleg lúgvízzel mind addig folyvást mosni, míg a' baj el nem múlik. Ha pedig talán a' bőrön hehatott volna, például: mérges kígyóharapással, azon fölül ajánltatik a' sós vízzel való mosás, sőt a' sebek tüzes vassal minél előbbi kiégetése és a' megsebesült részek kötés általi elrekesztése, ne hogy a' mérég elrontsa a' vért.

Ha pedig belsőkép' vétetett volna be 1.) a' maró vagy rágó mérég, hascsikarás, gyomor' összehúzása vagy torokégetés által adván első bizonyos jeleit, a' bajon azonnal segíteni kell, mivel gyakran egy óra' elmulasztása kínos halált okozhat. Illyenkor legbizonyosabb gyógyszer a' hánytató, melly ha azonnal kéznél nem volna, folyvásti lágy meleg vizivás által, 's a' gége- vagy nyeldeklinek tollali izgatásával történhetik az orvoslás. Ha egyébiránt a' bevett mérég miatt önmagától nagy mennyiségben hány a' beteg, illyenkor, valamint ha talán már hosszabb idő óta volna belső részekben a' mérég 's bizonyos volna a' gyomor' vagy belek' gyuladása, legjobb beleplező, nyálkás meleg leveket, például: édes tejet, olajat, árpadarát, riskását 's egyebeket nagy mennyiségben belsőkép' használni.

2.) Ha hódító mérget vett volna az ember, mit abból ismerhetni meg leginkább, hogy émelygést, félelmet, reszketést, szédülést, több kábulást, álmoosságot, szemfény-tágulást, eszméletlenséget 's örültséget okoz, illyenkor is legjobb elejente a' hánytató, később összehúzó szerek, mint például: eczet, kávé 's egyebek mellyek nagy foganattal használtatnak.

3.) Ha olyan mérget vett volna az ember, mely rágó is, bódító is, mi leginkább onnan ismertetik meg, ha a' főntebbi két rendü körjelek' nagy része együtt mutatkozik, ilyen állapotban szinte legjobb elejénte hánytatót adni, 's ez által a' mérges anyagot, míg a' testben el nem terjedett, minél előbb eltávolítani, mi végre a' nyálkás allövetek is igen ajánlatnak. Szinte nagy haszonnal javaltatik a' lágy meleg viz' ivása, melyben egy kis vaj olvasztatik fel.

Az állatok bizonyos belső ösztöntől vezéreltetvén, csak ritkán közelítenek a' mérges növényekhez 's az illyeket mi gyanúsaknak méltán tarthatjuk.

A' mindenható Isten a' helyett, hogy az állatot belső ösztönnel felruházta, minket embereket, ésszel 's okossággal ajándékozott meg, mellynek következtében tanulás és tapasztalás által juthatunk mindenk' tudásához. Semmi bizonyos külső jel meg nem különbözteti a' mérges növényeket ártatlan testvéreiktől, e' szerint csalja levelök' zöld színe, viráguk' ékessége, hogyójok' gyönyörű színe 's izes nedve kártékony emésztésökre az embert. Csupán a' tapasztalás taníthat ennek ismeretére, 's ez összekötvé az orvosok' és természetbuvárok' fáradhatlan vizsgálataival, bizonyos hatásokat és erejüket eléggé kiterjedve tudatják.

Legjobb, 's bizonyosb tudomány a' tapasztalás, történt, valóságos megégetési esetek inkább óják az embert, mint hosszas értekezések. Ilyen számos szomorú esetek ritkábbak volnának, ha a' mérges növényekkel 's hatásukkal mindenki megismertetnék.

A' szülökön és tanítókon kívül, a' mérges növényismeret senkinek sem szükségesb inkább, mint azoknak, kik a' főzeléket készítik: ezeknek mind a' szedésnél, mind pedig megfőzésnél szemesség 's vigyázat kiváltkép ajánlatik. Millyen könnyen cseréltethetik fel a' jóféle petrezselyem a' kutyapetrezselyemmel (mérges adázzal, *aethusa cynapium*); a' fiatal maszlagos redősziróm' (*datura stramonium*) 's bolondító csalmatok' (*hyoscyamus niger*)

gyökerei tudatlanságból zűldség helyett murokrépával vagy zellerrel, egylivé készítettén, mi rémítő eseteket következtethetnek!

Nagy vigyázatot kíván az ehető gombák' gyűjtése is, mellyek a' mérgesekkel sokban igen hasonlók levén, könnyen fölcserélthetnek. Némileg ismertető jelei a' mérges és gyanús gombáknak

1.) Szagok; a' jóféléknek vagy nincsen szaguk, vagy néha kellemes, néha kissé fohagyma-szaguak, holt a' mérgesek kellemetlen, gyakran dohos, vagy rothadt bűdösek.

2.) Minden gomba károsnak tartatik, melly nyersen kóstolva keserű, éles, csipős, égető vagy kellemetlen ízű. Ugyanazt nagy részben főzött állapotjában is lehet tapasztalni azon hozzáadással, hogy megevéskor a' torkot izgatja, égeti, űszehűzza, émelygést 's később nagy fájdalmakat okoz; ámbár ugyan ebben némi kivételek is vannak, például: a' mérges légyölő galócza elejénte édes.

3.) Színök' változása; ha t. i. a' sárga vagy fejér gomba megtöretik, vagy felvágatik, és színét hirtelen kékre vagy zöldre változtatja, ámbár ugyan ebben is vannak gyakran némi kivételek.

4.) Helyök. A' melly gombák t. i. nagy árnyékban, nedves helyekben, kutakban, pinczékben, tavak' szélein vagy ganéjon nőnek, szinte gyanúsak, kivételt szenved mindazáltal a' veres galócza vagy ugy nevezett peccsérke (*agaricus campestris*, *champignon*).

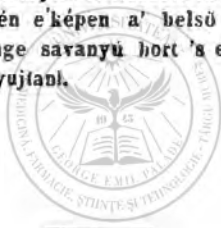
5.) Szintén mind azon gombákat, mellyek kukaczkok által rágattak meg, mint tisztátalanokat el kell dobni, valamint az üregeket is.

6.) Gombákat, mellyek hirtelen nőnek fel 's leszakítások után, vagy mindjárt megrothadnak, vagy nedvvé válnak, mint a' ganéj-galócza, nem kell megenni.

De mivel ezen különbségeket olly hamar és, rendszeren meghatározni nem lehet, legjobb minden gombát mel-

lyet az ember vagy más tapasztaltak nem ismernek, inkább eldobni, mint életét veszedelmeztetni.

A' mérges gombák' hatása az emberi testre szintén az, mi a' többi növényeké', bár ugyan ez néha négy, öt, sőt hat óra után szokott bekövetkezni, e' szerint a' gyógyítás is a' főtebbihez sokban hasonló. Ha észreveszi az ember, hogy mérges gombát evett, legjobb mindjárt hánytatót venni, 's ha a' hányás bekövetkezett, ritka árpadara- vagy riskasa-levet ihatik, később pedig, ha már a' mérge több óra után a' belekben volna, 's kihányani nem lehetne, hashajtó szer, például: keserű só vagy kristály, mely olaj, szappan, keserű sókeverékből áll, azonnal használtatva, jó szolgálatokat tesz. Ha pedig ez sem használna, felforralt dohányléből készült kristályt lehet próbálni, 's kiürítettén e'képen a' belső részek, eczetet, citromsavat, gyenge sárványú hort 's egyéb savanyokat lehet a' betegnek nyújtani.

A' mérges - növények leírásában előforduló múszavak' magyarázata.

A' nemek' és fajok' meghatározásában nem ragaszkodánk szorosán a' „*Magyar Fűvészkönyv*“ soraihoz; jól lehet múszavait, csekély kivétellel, megtartók. Ezekből az előfordulandó érthetlenebbeknek rövid magyarázatát adni annyival szükségesebb, mivel különben a' mérges növények' külsejét helyegző leírások homályosak és haszontalanok maradnának. Kik ne talán a' fűvész nyelvvel 's más, a' növényekről tudnivalókkal kimerítőbben ohajtnak megösmernedni, azokat az említett munkán kívül, még: Vajda Péter „Növénytudomány 's a'. Pesten, Heckenast. 1836.“ könyvére figyelmeztetjük. A' növény' fő részei: *gyökér, szár, levelek, virág, gyümölcs a' maggal.*

GYÖKÉR.

Gyökér (radix), vagy a' növénynek lehető része, helyéhez kapcsolja és táplálja a' növényt, mire a' gyökerek' hegyén lévő *szömörcsők* (spongiolae) 's a' *fanok* (radiculae), vagy is az igen finom gyökszalacsok szolgálnak. Dereka, melly nem mindég van, *törzsgyökérnek* (radix palaris) mondatik, a' vékony szálakból álló gyökér pedig *rojtos*-nak (fibrosa). *Többfejű* a' gyökér (polyceps), ha fölül ágakra oszlik, 's mindenikből új sarjadék nő. *Hézagos* (concamerata), ha több elrekesztett üregek vannak benne. *Terjedő és sarjadzó* (repens), ha a' föld alatt vízirányosan húzódik, 's helyenkint lefelé gyökérrajtákat, 's föl sarjadékot hocsát. *Gumó* (tuber), mint a' kolompír, husos gömbölyeg csucsorodása a' gyökérnek, melly több csirázó szemekkel bír, 's növényssaporításra szolgál.

Hagyma (bulbus), kifejlett rügynek tekinthető, alsó részén gyökereket, a felsőn szárt és leveleket növeszt. A hagyma *réteges* (tunicatus), ha egymáson fekvő héjjakból áll, vagy *telibélű* (solidus).

Tartósságra nézve a gyökér sünemű növényeknél: *egynyári* (annua), midőn azon évben a szárral együtt, miután ez magvát megérlelte, kivesz. *Kétnyári* (biennis), melly kitelel, 's más évre a növény elmagozván, kihal. Vagy pedig *tartós, évelő* (perennis), melly sok évig él, 's az évenként kihaló növény, többnyire *káros* (subfrutex) szarát új hajtások által pótolja. Ha pedig mind a gyökér, mind a szár több éveket élnek, akkor *cserjés* (fruticosus, arboreus) vagy *fai* a növény.

SZÁR.

A *szár* (caulis) tartja többi részait a növénynek. Fáknál és cserjéknél *törzsök*-nek (truncus), gyepsüveknél *szalmaszár*-nak (culmus), gombáknál *tönk*-nek (stipes) mondatik. *Nyel* alatt (petiolus), csak a levél szarát; *koszán* (pedunculus) alatt csak a virág és gyümölcs szarát kell érteni. *Tökocsán* (scapus), szinte gyökérből nőtt szár, melly csak virágot hoz, nem pedig leveleket.

A *szár sugar* (strictus), ha feszesen álló egyenes, *kaparzkodó* (scandens), melly szomszéd támaszokra fogózik (nem tekergődzik) kacsai, levelei 'sa't. által; *megdőlő* (procumbens), midőn földön húzódik, 's ha ilyenkor itt ott gyökeret is ver, *gyökerező*-nek (radicans) neveztetik. *Ostorindás* (stolonifer); ha a növény mellék és földönfutó szarokat bocsát, mellyek helyenkint legyökereznek 's felsarjadzanak. *Bürdös* (fistulosus), ha belől csöves vagy üres. Felületére nézve: *érdes* (scaber), csak érezhető, de nem látható pontokkal, *ikrás* (glandulosus), látható 's nedvet elválasztó pontokkal, *karczolt* (striatus), ha vonalok vannak a száron, mellyeknek mélyedése alig észrevehető, *barázdás* (sulcatus), ha mélyebbek a karczolatok, *kopaszka* (glabrinsculus), ha gyéren van rajta szőr. *szőrösödő* (pubescens), kicsiny finom szőrökkel, *szőrös* (pilosus).

hosszabb, egyeneske, ritkás, puhaszőrökkel, *bolyhos* vagy *gyapjas* (villosus), hosszú, sűrű, puha, görbült szőrökkel, *borzas* (hirsutus), durvább szőrökkel, *szakállós* (hirsutus), mikor a' szőrök csomónként állanak, *molyhos* (tomentosus), tömött, 's annyira összebonyolt szőrökkel, hogy egyenként ki nem ismerhetők, *fulánkós* (aculeatus), kemény, szúrós, 's a' *tővistől* az által különböző fegyverkezet, hogy csak a' növény felszínéből nőtt, 's ennek hámszával leválik. E' műszavak' többsége más növény részekre is alkalmaztatik, és viszont.

LEVELEK.

Levelek (folia) tüdő gyanánt a' növény föntartására, táplálatot színek a' levegőből. Egyes levél, csucsára nézve, lehet: *hegyes* (acutum), ha szegletre végződik, *kihégyezett* (acuminatum), ha a' szeglet hosszabbra nyúlik; ez ismét *törhegyű* (cuspidatum), ha szálkán végződik, *tompá* (obtusum), ha csúcsa kerekded, ez néha *szálka végű* (mucronatum); *csorba* vagy *kicsipett* (emarginatum), mikor a' tompa levél csúcsán kis hézag van; *bevágott* (fissum), még pedig 2 — 5 's több *metszésű* (di — quinque fidum) vagy *bevagdalt*, midőn félig, vagy ezen nem igen túl, a' levél be van vágva, ennek szeletei metszéseknek, 's ha szélesebbek, *tompák*: *keregyök* nak (lobus) hívatnak. Ha pedig a' hasítás, majd a' levél aljáig hat, akkor *hasábos* (partitum); *szabdalt* (laciniatum), sok mély és rendetlen hasításokkal, ennek *sallangjai* (lacinae) is néha bevagdaltak.

Aljára (basis) vagy vállaira nézve: *szíves* (cordatum), ha a' levél kerekített, két vállá közé hegyes öböl nyúlik be, ha pedig a' levél kerekded, 's az öböl tompa, akkor *vesealakú* (reniforme), *csuklyás* (cucullatum), mikor a' szíves levél két vállá össze hajlik, 's csuklyát képez; *nyílulakú* (sagittatum), hegyes csúcsú levél, mellynek vállai is hegyesek, 's a' nyél irányához hajlanak; *dárdaalakú* (hastatum), itt a' hegyes vállak a' nyéltől kifelé tartanak; az ugyan illy szabású levél, de tompa vállakkal, *fűszött* (auriculatum).

Szélére nézve: *ép* (integrum), ha szélén nincsenek mélyebb bevágások, bár fogas is; *épelű* (integerrimum), legkisebb bevágások nélkül, tehát nem is fogas 'sa't.; *szegettszélű* (margine revoluto), mint a' beszegett kendőszéle; *kétszeresen fogas* (duplicato dentatum), ha a' fogakon ismét kisebb fogak vannak; *csipkés* (crenatum), midőn a' fogak tompák; *fűrész* (serratum), ha éle tompa öblökre ki van metszve; *tenyeres* (palmatum), ha a' kerek-szabásu levél 5—7 hasábra van osztva, tompa öblök által, úgy, hogy a' hasabok tenyeresen szét állanak; *szárnyasan hasadt* (pinnatifidum), a' hosszúdad levél két oldalán majd gerinczig érő rendes bevágások vannak hosszúdad szeletekkel, 's ha ezek is majd középig bevagdaltak, a' levél *kétszer szárnyasan hasadt* (bipinnatifidum), ha pedig a' szeletek hegyesek és a' nyél felé hátra néznek, a' levél *kúcsoros* vagy *agyaras* (runcinatum).

Idomra: *körkörös* (ellipticum), ha a' levél hossza nem kétszer akkora, mint szélessége, 's mind a' két vége egyenlő kerekű; de ha alján hasasabb, akkor *tojás-kerek* vagy *tojásdad* (ovatum), ha pedig csucsán szélesebb kerekű; *visszás tojásdad* (obovatum): *hosszúdad* (oblongum), ha a' levél nem épen háromszor hosszabb mint széles; ez ismét *tojásdad hosszú* (ovato oblongum), ha alól hasasabb, 's *ékalakú* (cuneatum), ha csucsán tompa széles, alján pedig hegyes, *lángszás* (lanceolatum), midőn háromszor 's többel is meghaladja szélességét a' hossza, a' mellett csucsáig mindég keskenyedik. Ez is lehet *tojásdad lángszás* (ovato lanceolatum), 's megfordítva *lapiczkás* (spathulatum); *szálas* (lineare); ha a' keskeny és egyenlő szélességű levél hossza sokszor haladja szélességét; ez *szálas lángszás* (lineari lanceolatum), mikor csucsáig mindig keskenyedik.

Üszkésre (összeköttetésre) nézve: azon szeglet, melly a' szárnak és levélnek üszve-növése helyén alakul, a' *levél-hónaly* (axilla). A' nyeles levél: *paisos* (peltatum), midőn nyele nem a' lap szélére, hanem közepére nőtt; *nyélrefutó* (in petiolum decurrens), mikor vállainak keskeny

folytatása nőtt lefelé a' nyélre, 's azt *gatyású* (alatus) teszi; a' *nyeletlen* levél (sessile): *szárölelő* (amplexicaule), melly a' növény szárát aljával körül fogja; *szárrafutó* (decurrens), ha alja egy darabig a' száron lefolytatódik; *hüvelyező* (vaginans), ha mint egy cső körül fogja a' szárt.

Elrendezésre 's irányra: *ellenes* (oppositum), azon magasságban a' szár két oldalán egymásnak által ellenében álló két levél, *gyűrűsen álló* (verticillatum), ha karikában állanak a' szár körül több levelek; *váltogató* (alternum), midőn egy oldalról másikra mérve, mindig magasabban álló levelek váltják egymást; *fedelekes* (imbricatum), ha mint sindelyezet az alsóbb levélnek egy része a' felsőbbre fekszik; *öszvegöngyölt* (convolutum), öszvetekert.

Lapjára: 3 — 7 *inu* (3 — 7 nervium), ha a' nyél öszve érvén a' levél lapjával, mindjárt a' levél alján 3 — 7 inakra elágazik, ha pedig alján fölül a' fő in egy pontjából sugarzanak ki az inak, akkor 3 — 5 *villus inu* (tri — quintupli-nervium), az inak oldalából kiágazó erek, ha számosak, a' levél *eres*-nek (venosum) iratik.

Öszvetett levél (f. compositum) az, midőn egy nyélen több darab levél van, mellyek csak a' köznyél, 's annak ágai által egyesítettek. Ezek öszvesen levélnek, egyenként *levélké*-nek (foliola) mondatnak. Van pedig: *kettős* (binatum), *hármás* (ternatum), mikor két, három levél áll a' nyél végén; *kétszer* — *háromszor hármás* (bi — triternatum), mikor a' nyél két, három ágú, 's mindenik végén hármás levélke áll; *njas* (digitatum), ha 5 's több levélke áll egy nyél hegyén; *szárnyalt* vagy *szárnyas* (pinnatum), mikor egy nyél két oldalára vannak levelkek füzve; *kétszer szárnyalt* (bipinnatum), ha a nyél két oldalán másod rendü nyelek, 's ezekre harmad rendü és levelkés nyelek füzettek; *kétszer* — *sokszor füzött* (decompositum, supra-decompositum), mikor elágazó nyélen kétszer vagy sokképen füzött levelkek vannak.

A' *pályha* (stipula), szinte levélféle műszer a' nyél

vagy levél alapján, a' többi levelektől gyakran nagyságra, idomra, színre különböző.

VIRÁG.

Virág (flor), mellyben a' nőszés véghez megy, növény-szaporításra szolgál. Részei: *Csésze* (calyx), vagy a' külső többnyire zöld takarója a' virágnak; *Bokréta* (corolla), vagy a' belső, gyöngébb takaró, melly többnyire *szines* (colorata), azaz nem zöld, hanem más színű; *Hímek* (stamina), vagy a' termékenyítő nemző részek; *Nő* (pistillum), a' virág legközepén álló termékenyítendő rész. Néha *pilis* (nectarium) is fordul elő, melly alatt mellék-kinövés, p. o. sarkantyú, pikkely, ikra, vagy gödröcske értetik. A' kocsán vége, vagy általában azon támasz, mellyen állanak a' virág és később a' gyümölcs, *raccok* (receptaculum) nevet visel.

E' részek nem minden virágban vannak együtt; lehet p. o. csészellen-, bokréta nélküli-, him-, nő-, himnös- és *szüz* vagy *meddő-virág* (neuter), mellyben sem him, sem nő. Van továbbá egyszerű és üszvetett virág. Utóbbi magában foglal sok virágocskát egy vaczkon, közcsészével körül véve, melly *feszék*-nek (perianthium) nevezte-tik; az egész egy virágnak látszik, p. o. saláta.

A' kocsányon vagy általában a' virághoz közel némely fajokban melléklevelkéket látni, mellyek a' faj többi leveleitől többnyire nagyságra, idomra, színre különböznek, 's *murrák*-nak (bracteae) neveztetnek.

A' csésze vagy *egytagnú* (monophyllus), ha egy darabból áll, vagy *több levelű* (polyphyllus). Az egytagú lehet *fogas*, 2 — 5 's több *metszésű*, *kurélyú* vagy *hasábú*; *egyenlő*, vagy ha metszései különféle nagyságúak, *egyenetlen* (inaequalis); *ép* (integer), minden fogak vagy metszések nélkül; *alsó* (inferus), mikor a' magzat alatt van, 's azt magába zárja (lásd alább a' 4 számot); *felső* (superus), ha a' magzat felett áll; *állandó* (permanens), mikor elvirágzás után a' gyümölcsön is meg van; *lehulló* (caducus), ha a' virágzás előtt leesik.

Gyepfüveknél a' nemző részeket *polyvák* takarják. Ezek közül a' külső vagy a' legalsó 1—2 *csésze-polyvá-*nak (gluma, valvae), az pedig, mely a' nemző részeket közvetlenül takarja és bokkrétát képvisel, *ondu*-nak (glumella, valvulae), az ondóhól kinyúló száka végre *kalász*-nak (arista) neveztetett.

A' *boba* (pappus) öszvetett virágokban egyes virágocskáknak csészeül szolgál, 's a' magzatra rá nőtt, éreskor a' magon *üstök* gyanánt látható.

A' *burok* (spatha) olly hosszúdad, többnyire hártya-féle boríték, mely aljával a' szárt, további lapjával pedig nyílás előtt a' virágokat burkolja; nyilaskor kihasad, 's azoktól kisebb nagyobb távolságban elmarad p. o. hagyma.

2. A' bokréta *egyszirmű* (monopetala), mikor (ha csak tövön is) öszvefüggő egy darabhól áll; különben 2—5 's *több szirmű* (2—5 polypetala). Az egyszirműn megkülönböztetik: 4.) a' *cső* (tubus) vagy az alsó, a' csészébe (ha ez van) benyúló része, mely ha igen hosszú, *hosszinyakú*-nak (tubulosa), ha pedig a' cső felfelé mindég szélesedik, *tölcséres*-nek (infundibuliformis) mondatik. 2.) A' *karima* (limbus), felső kiszélesedő 's kihajló része. Az igen rövid cső laposan kiterült karimával *kerkalakú* (rotata) bokkrétát képez; ha pedig mint harang mindjárt tövéről hasasan indul: *harangalakú* (campanulata). Továbbá *ajakas* (labiata), mikor a' karima két nagyobb egymás ellenében álló karélyra vagy is felső és alsó ajakra osztott, ezek ismét vagy épek, vagy 2—3 foguak, karélynak. *Sisak* (galea) alatt felső ajakot értünk, ha az teknős holtos. Öszvetett virágokban a' virágocskák szinte egytagu csöves bokkrétából állanak, mely akkor *félszeres* (lingulata), ha csak egy oldala karimás, még pedig hosszú nyelv alakban. 3.) Torkolat vagy a' *bokréta torka* (faux) t. i. a' csőnek nyílása.

A' *többszirmű* bokkrétán meg kell különböztetni az egyes szirmoknak *nyakát* (unguis) vagy alsó vékonyuló részét és *lemezét* (lamina) vagy a' felső kiszélesedő részt. A' *pillangós virág* (flos papilionaceus) is egyenetlen szí-

rouból áll; alsó szirma *csanak* képü (calina), ennek két oldalán vannak az egymáshoz hasonló két *szárnyak* (alae), a' felső legnagyobb szírom pedig, a' csónak által ellenében, a' *vitortla* (vexillum).

3. A' himeken 3 rész tudni való: a' *himszál* (filamentum); ez tartja a' *porhont* (anthera), melly kis zsacsó idomú, virágzaskor kiröped, 's belöle ömlik a' termékenyítő *himpör* (pollen). *Herélt* himszálak azok, mellyeken kifejlett porhonok nincsenek.

4. A' nő részei: a' *magzat* (germen) vagy a' legalsóbb és vastagabb rész, mellyből a' gyümölcs válik; a' magzathól felnyúlik a' *nőszár* (stylus), 's ennek tetején, vagy ha nőszár nincs, a' magzaton van a' *bibe* (stigma), melly hegyes, gombos, két 's több ágú lehet; erre virágzaskor a' *himpör* kiömlik, lehat a' magzatba, 's azt megtermékenyíti.

A' *virágzat* (inflorescentia): 1. *Gyűrű* (verticillus), mikor karikában állnak a' szár körül a' virágok.

2. *Füzér* (spica), midőn egy száron vagy gerinczen sok, kocsántalan vagy alig kocsányos virágok ülnek. Gyepfüveknél a' füzér többnyire öszvetett, midőn a' csésze-polyva több, fedelékesen sorozott virágocskát foglal magában, mellyek *füzérké* nek (spicula) neveztetnek.

3. *Torzsá* (spadix), burokból nőtt vastag tökocsán, sok egyszerre virágzó virággal.

4. *Barka* (amentum), fonálidomú gerinczen sok pikkelyek, 's azok alatt egynemű virágok, megérvén, a' gerinczcel együtt leesők.

5. *Fürt* (racemus), hol egy gerinczen majd egyenlő hosszú kocsányokon állnak a' virágok.

6. *Sátorozó virágzat* (corymbus), ha a' gerinczen az alsó kocsányok leghosszabbak 's fölfelé rövidebbek, mi miatt közel egy magasságban állnak a' virágok.

7. *Buga* (panícula), ha a' gerincz rendetlenül ágazik el, virágít különböző magasan tartja.

8. *Ernyő* (umbella) a' szár vagy ág tetőn külökint felálló kocsányokkal, melyek ha közvetlenül virágot tartanak, az ernyő *egyszerű*, ha pedig végükön a' kocsánykák ismét ernyőket képeznek, (umbellula) akkor *összetett* az ernyő. *Nagy gallér* alatt (involucrum) az ernyő tövét körző 's nyílás előtt a' virágokat burkoló levélkéket; *kisgallér* (involucellum) alatt ugyan ezeket az *ernyőke* tövén, értjük.

9. *Bogernyő* (Cyma) mikor ernyösen indul a' virágzat, de aztán el ágaznak a' kocsányok, azomban közel egy ugyanazon magasságon tartanak virágokat.

GYÜMÖLCS.

Gyümölcs (fructus) lesz termékenyítés után a' teljesen kifejtett magzathól. Ugy tekintendő mint mag és magrejtő. A' *mag* (semen) tojás gyanánt magában rejtí a' növény csiráját. Ha egy vagy több magvakat tulajdon takaró borít, az *magrejtő*-nek (pericarpium) mondatik. Olyan; 1 A' *tok* (capsula), száraz több magvú magrejtő, éréskor többféleképen kinyíló, 's vagy egy *rekeszű* (monolocularis) vagy pedig *választó fulakkal* (üsissepimentum) több *rekeszre* (loculamenta) oszlik. Közepén, hol a' választékok össze érnek, van az *oszlopocska* (Columella). *Kopácsok* (valvulae) külsalának részei, melyeken a' hol egymással össze foglalvák: *forradás* (futura) látható. Éréskor a' tok vagy *tetőn nyíló* (apice dehiscens) vagy *tővön nyíló* (basí dehiscens) vagy pedig *kupakja* van (operculum) melly leesik. Két három *tagú* vagy *golyóju* (didyma, tricocca) a' tok akkor, ha ugy látszik mintha 2 — 3 golyó össze ragadt volna,

2. *Becző* (siliqua) száraz hoszúdad magrejtő, két kopácsból áll, melyek szélökön össze forradtak, belől mind a' két szélen a' forradásból nőnek ki, a' magvak változatók. Ha a' becző hossza nem igen haladja szélességei, *túskúnak* (silicula) neveztetik.

3. *A' hüvely* (legumen) beczőhöz hasonló, hanem magvai csak az alsó puffadtabb forradáson nőttek. Ha a' hü-

vagy hossza több rekeszekre van osztva, *czikküvelynek* (fomentum) írják.

4. *Csontúr* (drupa) húsos vagy bőrféle tokba foglalt esontkeménységű gyümölcs, mint a' szilva.

5. *Bogyó* (bacca) húsos és soha ki nem nyíló magrejtő, a' huzban rendetlenül fészkelő magvakkal. Van rekeszes és száraz bogyó is.

A' gombáknál következő részeket emlíünk ki: 1. A' *günya* (volva) olly burok, melly a' kezdődő gombát vagy egészen, vagy csak a' tönkjét hüvelyezi, 's miután az belőle kinőtt, a' tőrén hátra marad. 2. A' *tönk* (stipes) vagy szára a' gombának. Ennek tetején van: 3. a' *kalap* (pileus) melly alól vagy *lemez* (rétes, leveles), mint a' galócza nemben, vagy *likacs*, mint a' tinorn, vagy *tücsök* 's a' t. Fejléskor, midőn a' kalap széle tágul 's a' tönktől távozik, hátra marad a' tönkün némelly fajaknál: 4. A' *gyűrű* (annulus) vagy bőrféle karika, mellynél fogva a' kalap a' tönkhöz volt növe.

Linné rendszere.

Linné Károly, a' flúvészet nagy rendezője, rendszerét a' növények nemző részeire alapítá 's 24 sereg (classes) állított föl, mellyek ismét rendekre és alrendekre (ordines et subordines), ezek nemekre (genera) 's a' nemek fajokra (species) ágaznak. Seregei rendezésében tekintetbe vette a' hímeknek: vagy csak *számát* (1-ső seregtől 11-ig); vagy *helyzetét* is (12 és 13-ban); *hosszasági viszonyát* (14 és 15-ben); továbbá egymással vagy a' nőkkel *üzve nőrését* (16 — 20); végre a hímeknek a' nőikkel azon egy, vagy különkülön viragban *létét* (21 — 23). E' 23 sereg *nyilván nősző* (phanerogamia) vagy olly növényekből állítatott, mellyeknek virágai pusztá szemmel láthatók; az utolsó seregbe pedig a' *lopva nőszők* (cryptogamia) tartoznak, azok t. i. mellyeknek pusztá szemmel látható virágaik nincsenek.

I. Sereg: *Egy hímese*k. Monandria, midőn egy fajnak minden virágában csak egy hím található p. o. mangolt.

- II. *Kéthimesek*. Diandria; p. o. orgonafa, esikorka.
- III. *Háromhimesek*. Triandria; búza, vadóc, safrán.
- IV. *Négyhimesek*. Tetrandria; utifü, somfa, veresgyűrű.
- V. *Öthimesek*. Pentandria; dohány, kolompír, hürök.
- VI. *Hathimesek*. Hexandria; hatkotu, kikerics.
- VII. *Héthimesek*. Heptandria; bokrétafa (vadgesztenye),
- VIII. *Nyolczhimesek*. Octandria; pohánka, boroszlán.
- * IX. *Kilenczhimesek*. Enneandria; elecs (viragos kaka).
- X. *Tízhimesek*. Decandria; szekfü, rozsdabura.
- XI. *Tizenkéthimesek*. Dodecandria; már itta hímek száma 12-nél több is lehet, de húszon alól p. o. rezedá, kapotnyak.
- XII. *Húszhimesek*. Icosandria; húsz 's több hímekkel, melyek a' csészén állnak p. o. rózsá; medgy.
- XIII. *Sokhimesek*. Polyandria; húsz 's több hímek, nem a' csészén vagy bokrétan, hanem a' vaczkon állók; mák, gödircz.
- XIV. *Kétfübbhimesek*. Didynamia; négy hímrel, mellyekből 2 hosszabb, 2 rövidebb; ménta, gyüszvirág.
- XV. *Négyfübbhimesek*. Tetrodynamia; hat hímek közül 4 hosszabb és kettő rövidebb p. o. káposzta, tormá.
- XVI. *Egyfalkások*. Monadelphía; egyhengerbe öszvenött hímzálakkal; p. o. mályva.
- XVII. *Kétfalkások*. Diadelphía; kétpamathá nőtt hímzálakkal. Többnyire 9 szál van öszve nove 's a' tizedik szabad p. o. borsó; kornilla.
- XVIII. *Sokfalkások*. Polyadelphia; több pamathá öszve nőtt hímzálakkal. Czitrom, linka.
- XIX. *Együttnevezők*. Syngenesia; itt a' hímek, porhonokkal öszve nőttek egy csöbe, mellyből a' nőszár mintegy hüvelyből kinyulik p. o. saláta, napraforgó.
- XX. *Nöhimesek*. Gynandria; hímek a' nőre nőttek; gégevirág.
- XXI. *Féglaki*. Monoecia; hímek és nők külön virágokban, de a' fajnak azon növényén; magyoró, gönye.

XXII. *Kéttlaki*. Dioecia, azon fajtól egy növény példányon csupa hím, a' másikon csupa nővirágokkal p. o. kender, fűzfa.

XXIII. *Nősözvegyek*. Polygamia, az az sokféle nősítés. Ebbe tartozó növények hímnős és egynemu virágokkal jelesek 's pedig vagy egy tövön csupa hímnős és más tövön csupa hím vagy csupa nővirágokkal; vagy egy tövön a' hímnősek az egynemiéekkel vegyesek. p. o. laboda, zászpa.

XXIV. *Lopvönörzők*. Cryptogamia; szemhetlőnővirágok nélkül; p. o. zsurló, gomba.

Rendek az első 13 seregben a' nők száma szerint alakultak; a' mint 1, 2, 3, 4, 5, 6, sok nősek a' virágok (mono — polygamia); a' 14 és 15 seregben a' gyümölcsről vétettek u. m. *fedetlen magvúak* (gymnospermia), *magrejtősek* (angiospermia), *tűsküsek* (siliculosa), *beczősek* (siliquosa) 16, 17, 18, mint szinte 20, 21, és 22 seregek rendei a' hímekre alapultak; a' 19 seregben az egyenlőnősek rende (syngenesia aequalis) csupa hímnős virágokkal bir; egyebrendei: nősözvegyek, nősszüzek, nőtelen özvegyek 's a' t. A' 23-ik sereg egylaki, kéttlaki, háromlaki növényeket számlál, a' mint a' hímnős, hím és nő virágok azon fajnak egy két vagy három példányán elkülönzötten találhatnak. A' 24 sereg rendei: *harasztok*, *mohok*, *moszatok és gombák*.

CSIKORKA. (*Gratiola*).

2 hímcs, 1 nőcs. Csészéje 5 levelű, 2 murvájú; bokréája 1 szirmú, egyenetlen szájú, 4 karélyú; felső ajaka hátra görbült, csorba; hímcszala' ketteje porhonos, ketteje herélt; tokja 2 rekeszű.

Réti csikorka.

(*G. officinalis*. Lin. *Aechtes Gnadenkraut*, *Purgirkraut*. *Konjtrud*).

17-ik kép. Szára $\frac{1}{2}$ — 1. láb magas, cikkelyes, kopasz; levelei ellenesek, láncsásak, fűrészesek, kopaszok, a' szár' cikkelyeinél hosszabbak; virági hosszú kocsányosak, fejérek vagy vereslők. Gyökere cikkelyes, sarjadzó. Terem nedves kaszálókon és vizek mellett; júniustól szeptemberig virágzik.

Ezen csinos növény az erős hashajtó mérgek közé tartozik 's belsőleg véve hasmenést', hányást, sőt nagy mennyiségben halált is okozhat. Legjobb ellenszerül szolgálnak a' lágymeleg víz', olaj', édes tej' itala.

Az állatoknál is, mint például lovaknál, ha füvel keverve nyers állapotjában megeszik, hasmenést okoz és őket igen elsoványítja. Száraz állapotban mindazáltal, t. i. széna közt nem annyira ártalmas. Az értelmes orvosok sok betegségek, úgy mint váltóláz, csúz, csontdaganatok, vízkórság 's t. ellen nagy sikerrel használják. Ezt mindazáltal csak orvos' rendeléséből, jó használni, mert ki hatását nem ismeri, ha nagy adagban veszi be, könnyen meg is ölheti magát.

VADÓCZ. (*Lolium*)

3 hímcs, 2 nőcs. Füzére összetett, lapos, 2 soros; gerince kigyósan hajtogatott, fogas: füzérkéi sok virágúak,

váltakozók, éllel a' gerinczre fekiúsznek; minden füzérkét a' külső élen egy tagból álló, és szabdalt hegyű csészepolyva takar.

Szédítő vadócz.

(*L. temulentum*. L. *Taemel-Lalch*. *Tollkorn*. *Opilec*).

22-ik kép. Gyökere 1 nyári; szalma szára 2 — 3 láb magas, felül érdes; levelei szálas láncsásak; érdeskék, hüvelyezők, füzérkéi 5 — 9 virágúak, körkörösök, kalászosak, a' csésze polyrával csaknem egyenlők. Terem az őszi és leginkább tavaszi veteményekben, kivált soványabb telken. Május és június hónapokban virágzik.

Ezen káros és veszedelmes növény' magva, ha a' buza, rozs, árpa vagy zab közé keveredik 's e'kép liszté őrlötttven kenyérnek vagy tésztás ételnek készítették, kábító erejénél fogva az emberben szédülést, fejfájást, hányást, reszketést, dühösséget, szélhűdést, nagy elgyengülést, végtére mely álmot, sőt gyakran halált is okoz. — Ellenszerül legjobb hánytatót használni, később vízzel kevert eczetet, olajat vagy édes tejet. Szintén igen ajánltatik olyan kenyérvetés után, mellyben sok szédítő vadócz volt, a' savanyú káposzta. — Az ebből készült liszt barna, vízzel keverve habzik 's tésztája rozsz és nem kél, a' kenyér pedig sötét-kék és keserédes.

Ártalmasságáról több szomorú példa van.

Két paraszt nejével 's egy vén asszonynyal 5 font zabkenyeret ettek, mellybe szédítő vadóczmag volt keverve. Két óra mulva nagy fejfájásról panaszkodtak, kivált a' homlokcsontban; fejöket szédülés fogta el, mire szemek előtt sötétséget láttak; füleik zúgtak; nyelvök annyira reszketett, hogy rendesen nem beszélhettek, nyelvök pedig nem lehetett; gyomorfájást, émelygést, vizelletre-hajtást éreztek, mire egész testben reszketés, hideg izzadás és tagok' fájdalma fogván el őket, néhány óra után mely álomba merültek.

Minden káros hatásának daczára némelly rosztelkű ser- és pálinkafőzők készakarva keverik a' gabona közé

hogy az által serüket és pálinkájokat részegítőbb erejüvé tegyék, mely rossz tettet méltó keményen megbüntetni.

Gyakrabban tapasztaltatik e' növény' magva' bódító ereje a' marhánál, kivált lovaknál, ha leginkább nagy mennyiségben a' zabban találattik. A' lovaknál csirát (Koller), vakságot 's egyéb nyavalyákat okoz.

Ismervén e' szerint ezen veszedelmes növény' hatását, szükség, hogy az ugar' sokszori szántása, a' gabonának tisztára kirostálása által irtassék ki. Ha pedig ez sem használna, legtanácsosb az olyan földbe, mellyben igen elhatalmazott, kolompért ültetni, legalább 3 évig, mellynek gyakori kapálta'ása által bizonyosan kivesz.

TÜRTSZIROM. (*Cyclamen*).

5 hímcs, 1 nős. Csészéje 5 metszésű, bokrétája 5 hasabú; karimája hátra türemlett; torkolatja kicsúrsorodott; tokja egy rekeszű, 5 kopácsú, sok magvú.

Ligeti türtszirom.

(*Disznókenyér, disznórépa; C. europaeum L., Europäische Erdscheibe, Schweinbrot; bramborjk.*)

Gyökere tartós, nagy gumójú, kerekded lapos; levelei hosszú nyelűek, kerekded szívesek, csipkésék, fejtér foltosak és eresek, alól verhenyések; tőkocsánya a' leveleknél hosszabb, virágzás után összesodródik 's gyümölcsét a' földbe elrejtí. Száraz, árnyékos hegyi erdőkben terem; augusztus-és szeptemberben virágzik.

Gyökere nyers állapotjában kedvetlen, csipős és égető ízű 's az embereknél nagy csikarással hasmenést 's nagyobb mennyiségben bélgyladást okoz.

Ellenszerül sikerrel lehet használni belsőleg olajat, édes tejet 's t. A' sertés, mellynek nem árt, nagy vágygál eszi meg.

CSALMATOK. (*Hyoscyamus*).

5 hímcs, 1 nős. Csészéje korsóalakú, csöves, 5 metszésű, megmaradó; bokrétája tölcséres, egyenetlen, 5 tompa metszésű. Metszései közül egy szélesebb; hím-

szálai előre görbülnek; tokja kupakos, 2 rekeszű, sok magvú.

Bolondító csalmatok.

(*Belénlfű; bolondító beléndek; úlomfű; ördögfü; ördög szem; H. niger. L.; Schwarzes Bilsenkaut; Blen.*)

19-ik kép. Gyökere két nyári. Szára 1 — 2 lábnyi magas, ragadós, szőrös; gyökérlevelei nyelesek, szárnyasan hasadt szabásuak. Szárlevelei nyeletlenek, szárülelők, kikanyargatott szegletesek, szőrösödők; virági csaknem nyeletlenek, levélhómaljasak, reczések, torkok sötétveres. Terem emberlakhöz közel, utak, sövények mellett, palak földön; virágzik juniustól augusztusig.

Ezen hűdös enyves nedvet kiizzadó növény' minden részei, ugymint szára, levelei 's magva, de kivált gyökere veszedelmes kábító mérgesek. Már maga kigözlölgése fejfájást és elkábulást, sőt őrültséget is okoz. A' vigyázatlan vellelés szédülést, részegséget, torokszáradást, kinos fejfájást, mély álmot von maga után, mire rendszeren eszelősség, szélhűdés, gutaütés és végtére halál következnek. — Legjobb ellenszer a' megmérgezésnél vízzel kevert eczet, olaj, édes tej mindaddig, míg orvos hivatik.

Az állatoknál különböző hatása van. Több természetvizsgáló' állítása szerint a' kecskék, juhok, sőt néha a' tehenek is káros következés nélkül eszik; holott a' sertéseknél szélhűdést 's inmerevedést okoz, sőt néha lábakat is kifliczomitja. Az egerek és patkányok, erős szagát ki nem állván, olyan helyekről, hol nagy mennyiségben terem, távoznak. Magvától a' pulyka, lúd, tyúk 's egyéb apró marha megdöglik. A' halak, ha csalmatokat hányunk a' vízbe, megbödülnek, sőt meg is döglenek.

Ha a' szarvasmarha vagy ló e' növény által megmérgeztetik, szomorú lesz, étvágyát elveszti, a' tehenek' teje kimarad, hátulsó lábokkal gyakran a' földet verik, sokszor hasokra néznek, jelét adván, hogy fáj. Mindezen esetnél (mellyek más növényekkel megmérge-

zésnél is mutatkozhatnak) legjobb azonnal a beteg marhának egy negyed iczényi len- vagy repczeolajat (tejjel keverve torkába beönteni, vagy pedig ha székfuvirág volna kéznél, ezt felforraltván, tej helyett lágy melegen olajjal keverve lehet beléje önteni. Félóra múlva e' szert ismételni kell. Ezen fölül szükség a' marhának olajból és sóból készített kristélyt adni, mire ha rendesen ganajolt 's megpihent, bizonyosan kigyógyul.

Számtalan példa mutatja e' mérges növény' hatását:

Az egerek' elhajtása végett egy pajtába csalmatokyökeret hánytak el; néhány szolgák, kik a' pajtában háltak, reggeli fölébredésöknél igen rosszul érezék magokat; fejük kínosan fájt, mindnyájan elkábultak, egynek nagy mértékben folyt orra' vére és erősen hányt.

A' reinaui sz. benedeki zárdában czikóriasaláta helyett vacsorára csalmatokyökeret készítettek. A' czikória vetve volt a' kerben, de köztte csalmatok is nőtt, melyet alkalmasint gondatlansághól ki nem gyomláltak 's awazzal összekeveredvén, a' szakács, ki semmi rosszat nem gyanított, rendesen megfőzé 's azután olajjal, eczettel szépen elkészité. Feljövén e'kép' az asztalra, majdnem mindnyájan, kik e' társaságban ettek, a' vastag kövér gyökerekre, melyek nekik jól ízlének, még nagyobb étvágyat kaptak 's azokat kimélés nélkül fölemésztették. Nem sokkal azután a' szerencsétlen szerzetesek aludni mentek. Midőn eljött az óra, mellyben a' chorusra kellett volna menniek, mindnyájan nagy zavarodásban valának, némelleyek szédülésről, mások száj-'s torokszárazságrul, gyomorfájásrul panaszkodtak. Egyik a' szerzetesek közül szája' szárazságát vízzel sem tudá elúzni, iszonyuan égvén nyelve. Mások elkábultak vagy bohóságokat képzeltek. Egyik Herculesnek vélte magát 's a' szoba' kályháját akará összedönteni; egyik a' könyvben lévő betuket hangyáknak vélé; némelleyek mély álomba voltak merülve, mások nyávogtak mint a' macskák, ugattak, bögték 's t.

Szerencsére, a' saláta közé olaj, eczet és só volt keverve, melly a' mérég' iszonyú hatását enyhítette. Orvosi segítség nagyobb veszedelemtől megmenté nygán a' szegény áhítatos atyákat, de sokan közülök még huzamos ideig betegeskedtek, sőt az egyik annyira elveszté látását, hogy pápaszemet kelle használnia.

Egy tüzes vérű és heves indulatú férfi csalmatok evés után dühösségbe jött 's ezen állapotban késsel fűlfegyverkezve gyilkos szándékkal rohant a' körüle álló emberekre, két szelid természetű férfi pedig e' növényevés után elbatúlt és elálmosodott.

Szileziában két gyermek csalmatokmagot evett; az egyik, mielőtt még hánytatót vett volna, meghalt, feje iszonyuan feldagadt, szemei kidüledtek 's teste kék foltokkal volt elundokitva. A' másik gyermek, melly alkalmasint kevesebbet evett, a' czélirányosan használt szerek által a' haláltól megmentetett ugyan, de sokáig betegeskedett és nevezetes az, hogy későbbi korában is igen keveset nőtt és egy szőlván törpe maradt.

Némelly helyeken e' megszáritott növény' füstjével a' fogfájást szokták csilapítani, ezt azonban nem tanácsos követni, mivel szomorú következeseket szokott maga után húzni.

Orvos', de csupán orvos' kezéből vagy tanácsára, némelly betegségek, mint például: köszvény, nagy daganatok, szélhűdés 's egyebek ellen, mindazáltal illó adagokban, nagy sikerrel használtatik. Egyéb honi mérges fajai: Hólyagos cs. (*H. scopolia* L.) Fejér cs. (*H. albus* L.) Parlagi cs. (*H. agrestis* V. K.)

REDŐSZIROM. (*Datura*).

5 himes, 1 nős. Csészéje csöves, tág, hasas, 5 szegletű, lehulló, az alja paizsos, megmaradó; bokrétája tölcéséres, hosszú nyakú, ránczba szedett, karimáján 5 fogas; bibéje két karélyú; tokja két rekeszű, 4 nyilasú, tövises.

Maszlagos redőszírom.

(*Csudafu; maszlag; csuttantó; pikkantó; Datura stramonium. L.; gemeiner Stechapfel; Dornapfel. Durman*)

13-ik kép. Szára fűnemű, ágas, 2 — 3 láb magas; levelei tojáskerekek, szegletesen kikanyargatott fogasak; virági ághónaljasak, fejérek; magrejtői felállók, tojásdadok, tüskések. Gyökere egy nyári. Szemétdombokon, hányt földrakásokon, utak körül lakik, juniustól szeptemberig virágzik.

Hazája Délamerika, a' honnan hozzánk hozatván, elejénte iivegházakban ápoltatott, most már vad és honosult.

A' legveszedelmesebb kábító, csipős mérgek közé tartozik. Levelei émelygős, gyomorhåhorító, fejfájást okozó hűdős gózt terjesztenek és ragadós nedvet izzadnak ki. Minden részei, de kivált magva és levelei igen mérgesek; kigőzölgése hár nagy, de szabad levegőn nem árt, bezárt helyen ellenben kábulást, gyomorémelygést, hányást, sőt néha mulékony tébolyodást okoz.

Belsőleg véve elkábulást, eszméletlenséget, örültséget, dühösséget, szélhűdést, rángatózást, mély álmod és gutaitést van maga után; ez alatt nagy szomjúság, szótalanság, fogcsikorgatás és egyéb iszonyatos jelek mutatkoznak.

Ellenszerul legjobb minélelőbb a' hánytató, 's a' hányás' bekövetkezte után eczet, savanyú tej, olaj; az elalvást minden módon kell akadályoztatni 's orvosért minélelőbb küldeni.

Két gyermek tudatlanságból sok maszlagos redőszírommagot evett; elejénte elálmasodtak, de csak hamar nagy forróságba jöttek 's dühösködni kezdenek, hasuk feldagadt, rángatózásokba estek, torkuk összehuzódott 's nem tudtak semmit elnyelni és veszettségféle állapotban voltak.

Egy másfél éves gyermek magvával játszván, ebből néhányat elnyelt; hat óra mulva iszonyú halállal múlt ki.

Roszlelkű emberek ennek kábító erejét gyakran gonosz tettek' kivételére használták. Montpellierben, Lippold szerint, egy egész tolvajbandát fogtak el, melly az utasoknak déli Francziahonban maszlagos redőszirom' törött magvain állott bort adott inni, és így elaltatván az embereket, azokat kirablá. A' rablók' vezére megvallotta, hogy az e'kép megcsaltak közül sokan örökre elaludtak.

Kigőzölgése maga is halálos lehet, kivált magvának, ha a' szobában száríttatik.

Egy fiatal ember gondatlanságból egy üvegpoharat, mellyet másnak nyújtott, a' maszlagos redőszirom' leveleivel kitörült; e' pajkosság a' szerencsétlent örütségbe, 's veszedelmes lázba helyezé.

Már gyenge, alig két levelű növénykorában kábító erejü.

DOHÁNY. (*Nicotiana.*)

5 himes, 1 nős. Csészéje tojásdad, állandó, 5 metszésű; bokkrétája töltéses, karimaja ránczba szedett, 5 karélyú; tokja két rekeszű, 2 kopácsú, sok magvü.

Közönséges dohány.

(*Nicotiana Tabacum. L.; Gemeiner Tabak, Tabak.*)

Gyökere egy nyári, szára 2 — 6 láb magas, levelei nyeletlenek, hosszúdad, vagy tojaskerek láncsásak, szárra futók; virági veresek; a' bokréta torka felfüvódott, karélyai hegyesek. Hazája Amerika, honunkban természetik, 's juliustól angustusig virágzik.

Ennél sokkal kábítóbb és undorítóbb a' kapadohány (*Nicotiana rustica. L.*), melly néhol elvadulva is találattik.

E' nevezetes növény a' kábító, hódító mérgek közé tartozik. Undorító, kábító szagú és émelyegtető csipős izü; szárából, leveleiből, virágából ragadós nedvet izzad ki. Szárítás által nyerskori sajátságából semmit el nem vesz, sőt erősebb lesz. Égés közben pattog, perczeg, kábító füstöt ereszt. Füstje vagy levelei' forrázatja, kik ahoz

nem szoktak, helsőleg véve, épen olly káros hatású, mint más kábító növényeké: kábulást, tagreszketést, aggodalmat, hideg izzadást, szédülést, gyomorszorítást, émelygést, fuladást, hasmenést, húgyfolyást, ájulást, gutaütést, sőt halált is okoz. A' pipanyakban összegyűlt nedv, nagymennyiségben az embert, sőt a' legerősh állatot is megöli.

Legjobb ellenszer az olvasztott írósvajnak itala, olaj vagy édes tej nagy mennyiségben.

Funke azt írja, hogy egy kakas, melly a' nevezett nedvből több cseppet szítt fel, kevés percz mulva mozduatlanul ugy hevert, mintha megdöglött volna, 's csupán beadott vaj által gyógyult meg. Néhány fiatal szarvasmarhák, mellyek a' szárításra szánt levelekből ettek, megdöglöttek. Külsőleg is igen nagy hatása van. Egy asszony dohányporból és vajból készített kenőcsöt, mellyel három leánykájának fejét bekente, hogy a' tetvek elveszzenek, és koszos bőrök meggyógyuljon: kis idő mulva, mind a' három szédült, fölhevült, hányt, elájult, izzadt, 's 24 óráig ideoda tántorgott, míg végtére a' nyugalom és citromsav egészségüket helyrehozta. A' sebekre tett levelek vagy összetört pora szinte illyen jeleket hoz elő. A' dohányfőzet még akkor is árt, ha az ember egészséges bőrét mosogatja vele. Egy férj és neje dohányfőzettel mosták testeket; az első, hogy a' rühből kigyógyuljon, neje pedig, hogy az férjétől rá ne ragadjon. Egy óra mulva, mindketten olyanok voltak, mint a' részegek, kinos fejfájást szenvedtek, bőrük megszáradt, a' férj szörnyen hányt, az asszony pedig erős hasmenést kapott. A' meleg főrdő mind a' kettőt meggyógyította. A' magvából készült olaj is igen káros. Ha valamelly állatnak illyen olajba mártott madzagot húz az ember bőrén keresztül, rövid idő mulva megdöglök. Millyen émelygést 's elkábulást okoz a' füst a' pipázni kezdőknél, tudva van. De a' már dohányzáshoz szokott emberek is gyakran megérezik a' felesleges pipázás káros következéseit. Két testvér, kik közül az egyik 17, a' másik 18 pipa dohányt szítt ki egymás

tián, gutaütéses állapotba estek, és azon helyen meghaltak. A' dohányozás által sok nedvet köp ki az ember, mely különben a' testnek szükséges volt volna, és azta' vizivás ki nem pótolja. A' milyen káros a' dohányossal akárminemű tulságos élés, ugy más részről tagadni nem lehet, hogy sok esetben és némelly személyeknél igen hasznos. A' petyhüdt és hő nedvü emberekben a' mérsékelt dohányozás a' nyálnak, turhának kihányását elősegíti, a' ködcsömört (kölika), felfúvódást vagy puffadást megszünteti 's gyakori széket okoz. A' fogfájást megszünteti. Füstje a' rosz és rothadt, kivált szobalevegőt megtisztítja. Sok példa van rá, hogy a' papok, orvosok, óvásképen dűghalálos időben a' betegetek látogatván sikerrel használták. Orvosi tekintethen a' dohányfüst-allüvet (kristély) igen nevezetes. Füstje a' vizbefultak' élete' helyreállítására nagy sikerrel használtatik. Hazánkban dohánylével vagy főzetjével a' házi állatokat szokták mosni, hogy a' rühtől, kosztól és tetütől megtisztuljanak. A' tisztán kiégett dohányhamu, igen jó fogpor.

Csudálatos szokás a' dohánypor orrba felszívása (tobákolás), mit sokan azért tesznek, hogy szemük erősödjék, 's a' bedugult orrlyukakat, kivált a' prüszkölés által felnyíssák 's így fejük megtisztuljon. Mi nem ugy van, hanem annyi bizonyos, hogy ez a' szaglást eltompítja, 's gyakran a' szükséges nedvektől is megfosztja a' fejet. Azért ezzel sem jó mindenkinek és tulságosan élni.

Méltó figyelmet érdemel ezen, némelly tekintethen káros, de egyébiránt, mint fentebb is mondám, sok esetben igen nagy hasznú, 's kivált hazánkban kincseket hajtó növény' története. Eredeti hona Amerika, hol a' dohány vadon terem, és petum-nak neveztetik. Nem sokkal Amerika fölfedeztetése után legelőször Lizabonba hozatott az akkori kereskedők által. Nicot János (Jean Nicot) a' portugalli udvarnál akkor volt franczia követ, ezt ottani kertjében termesztette. Emberei közül egynek teste kisehesegett, egy másik pedig daganatot kapott. Mind ketten szétzúzott dohányleveleket rakván fájdalmas részelvek.

csak hamar kigyógyultak, mit a követ figyelmére méltatván, dohánymagot vitt magával honába, 's az akkori Katalin királynénak (Catharine de Medicis) 1560-ban átadá. Csak hamar neve után Nicotianának, királynő fűvének, sz. keresztfűnek, sz. hurjannak, sz. csudafűnek neveztetett. Tulajdonságait kidicsérik, 's nem sokára egész Európában, és a föld többi részeiben elterjede.

Magyarországba és Erdélybe Bornemisza Pál erdélyi püspök, a nyitrai püspökség' igazgatója és királyi helytartó vagy palatinus Maximilian magyar király és romai császár alatt 1568-ban hozta be. Legelőször Erdélyben, azután Magyarországon kezdetett a' dohánytermesztés.

Az erdélyi magyarok, valamint a' törökök már azelőtt is pipáztak sokféle csipős leveleket, mint méregölő czinka (*cynanchum vincetoxicum*), pokolvarfű- (*chenopodium hybridum*), farkas boroszlán-, sárga szömörce- (*rhus cotinus*), fekete csucsor-, sisakvirág-, szironták- és büröklevelét, mit a' magyarok dohánynak, a' törökök tuhának, az arabok és persák záchánnak neveztek és neveznek. Tobak, tubák, tabak nevét Tabago szigetétől vette.

Az amerikaiak legelőször a' dohányzást csak némely betegségekben gyakorolták, mint a' fogfájásban, turhásságban, 's mint mondják étel' hiányából éhség ellen használták. Európában elejente csak mint sok körben igen nevezetes gyógyszer csúszott be a' pipázás, később a' tobakolással együtt közönséges divattá lett. A' dohányozást minden módon igyekeztek az európai fejedelmek megakadályoztatni. 1. Jakab angol király már 1610-ben kemény parancsolatot adott ki, mellyben a' dohányzást tiltotta. A' törökök 1610-ben Konstantinápolyban már erősen dohányoztak, melly szokást azzal akarta az előljáróság neveltségessé tenni, hogy minden töröknek, kit a' dohányozáson rajta kaptak, vagy ha valaki a' pipázás miatt elszédült, a' pipaszárat orrán keresztül döfték, az utcánkon fel 's alá dobszó mellett hurczoltak és sárral hájigálták.

VII-ik Orbán pápa 1624-ben az anyaszentegyházból minden pipázó embert kizárt, excommunicált. Oroszországban a' dohányozás orrvesztés mellett tiltatott el.

1. Leopold romai császár és magyar király már nem tiltotta. Rákóczy fejedelem' katonái közt nem is tartatott vitéznek, ha valaki dohányzás közben az ugynevezett bokafüstöket nem tudta orrán száján kiereszteni. Forster azt mondja, hogy a' chinai és kalmuk követek a' dohányzástól annyira el voltak ragadva, hogy mikor Pétervárában (*Petersburg*) a' ministernél ebédeltek, ételközben is mindig pipáztak. De semmiféle népraj nem tartja oly sokáig szájában a' hagót, pipasanczot, mint az európai hajóslegények és a' magyarországi 's erdélyi cigányok.

A' dohányozás' és tobákolás' szokása számos kisebb és nagyobb gyárakat hozott létre, mellyekben sok millió ember keresi élelmét. A' dohány' termesztésével az. . . amú emberek foglalatostkodnak. Magyar-Erdélyben egész Európában legjobb dohány terem és 1,500,000 tallérnyi hasznot hajt csak magoknak az ország' dohány-termesztő lakosainak.

A' dohányhasználás más ahoz szükséges mesterségek' feltalálására is adott alkalmat, nevezetesen a' pipa', szára', csutorája' (szopóka'), tobákszelencze' 's egyebek' készítésére, mik a' munkásoknak szinte sok pénzt hajtának. A' mi végtére a' dohány' kóróját illeti, ez a' fában szükölködő helyeken jó tuzrevaló, hamvából pedig bő hamzsír készül.

Ezeken kívül a' dohányt még a' gyárakban festékek is lehet használni.

NADRAGULYA. (*Atropa.*)

5 hímes, 1 nős. Csészéje 5 hasábú, állandó; bokrétája harangalakú, 5 metszésű; himszálai felül meghajtottak; bogyója 2 rekeszű, sok magvú, a' csészében ül.

Marzlagoz nadragulya.

Farkas cseresznye, mérges cseresznye, veszettfü, ördögibirkó, ördögbojzó; Atropa belladonna. L., Gemeines Tollkraut, Wolfskirsche; Lulok).

6-ik kép. Gyökere tartós, vastag; szára 3—5 láb magas, fűnemű, ágas; levelei váltogatók és kettősek, tojásdadhosszúk, épélűek, mindkét végökön hegyesek, komorzöldek; virági hönaljasak, konyák; bokkrétája tövön barnássárga, felül szennyes biborszínű, kívül szőrös; bogyója cseresznyetalakú, fényes fekete. Terem árnyékos erdőkben 's vágásokban. Virágzik július-, augustusban.

Ezen iszonyú mérges növény hazánkban sok helyen található, többnyire hegyi erdőkben, nagy árnyakban 's vágásokban lakik. Minden részei, ugymint gyökere, levelei 's bogyói veszedelmes mérgesek. Bogyói oly hatásúak, hogy kisebb adagokban is szomorú példákat okoztak, nagyobbakban vége pedig halált is következtettek. Szép, fekete bársonyszínű, cseresznyéhez hasonló alakuknál fogva kínálkozók levén, gyakran nagy veszedelmet okoznak. Minden részei tompító, kábító szagot bocsátanak, melly maga is elegendő arra, hogy valakit elaltasson vagy eszelőssé tegyen. A' belsőképeni veledelés szédülést, tántorgást, szomjúságot, szemkáprázást, félrebeszélést okoz; a' beteg' szemfénye kiterjedté lesz, nem nyelhet, bohóskodik, ökröndüzik, hányásra erőködik, nagy dühösségbe jő, fogait csikorgatja, ellankad, végtére, ha vagy rosszul, vagy későn gyógyíttatik, meghal. Számtalan szomorú esetet hoznak fel iróink, mellyek e' növény' rendetlen használata' következményei lettek, kivált ha a' gyógyítás céliránytalan volt, vagy éppen sokára maradt.

Többi közt egy 60 éves férfinak, ki jóllakott e' bogyókkal, nagy fájdalmaiban (elég rosszul) bort adtak inni, melly még inkább gyulasztván belsejét, 40 óra után iszonyu kínokat szenvedve meghalt. Teste megfensedett 's bár különben sovány volt, szörnyen felpuffadt

's a' test' bonczolása alatt a' belőle kifolyó elmérgesedett iszonyuan hűdös nedv a' késeket is megfogta.

Egy 3 éves fiúcska, ki tudatlan anyjával az erdőre ment, nagy mennyiségű bogyókat evett. Csak 24 óra után vitetvén orvoshoz, minden segítség' daczára rémületes görcsök közt meghalt. Alig szűnt meg élete, testét a' hirtelen bekövetkezett iszonyuan hűdös rothadás miatt sietve kellett eltakarítani. Még halála előtt szörnyen felpuffadt, teste megfeketült 's fenésedett.

Továbbá egy pásztor a' nyári nagy forróságtól el-tikkasztatva azon veszedelmes gondolatra jött, szomját fényes fekete, cseresznyének vélt bogyókkal, mellyek mind-azáltal nadragulyabogyók voltak, eloltani. Azzal meg nem elégedve, hogy ezekkel gyomrát még az erdőn jól megtömé, azon fölül még egy egész, bogyókkal tele ágat vitt haza. Alig feküdt le, nyugtalan lön és félre kezdé beszélni. Neje azonnal pálinkával itatta, de csak hamar borzadás fogta el, a' szerencsétlen dühösen kiugrott ágyából, rángatózásokba esett, mellyek elkábiták, ér-zékeitől megfoszták 's meghalt. 12 óra mulva teste felbon-tatott, de a' belőle kifejlett szörnyű hűdösséget alig le-hetett kiálltani. Belseje több helyen felmarva találtatott, felduzadt hasa kökeménységű volt.

Ennyi elég lehet arra, hogy e' növény' veszedelmes hatását ismerjük. Ellenszerül leginkább ajánlható addig is, míg orvos hivatik, a' hánytató föntebb előadott módsze-rint 's a' hányás' bekövetkezete után olaj, tej, eczet viz-zel keverve, fekete kavé, szappan-kristély 's t.

Különös, hogy e' növénynek az állatoknál nincsen egyenlő hatása. A' sertés, tengeri nyúl és juhok minden rossz következés nélkül megeszik, holott a' lónak és szar-vasmarhának káros.

Rettentő hatásánál fogva orvos' kezéből véve min-den részei, de főleg gyökere némelly betegségek, neve-zetesen veszettség, rák 's egyebek ellen hatalmas gyógy-szerül is használtatnak.

Szükség még itt említeni, hogy a' habonás régiebb korban (melly hála istennek! józanodó népünk' világosh eszével most már meg nem fér) a' csalók e' növény' részeiből boszorkányirt, lidérczsirt; kanördöghajat vagy kenőcsöt készítettek. A' ki ezzel megkente testét, természetesen megtébolyodott 's érzékei felmagasztaltattak, mely állapotban a' nézőket sokféle bohóságaival, nevezetesen kísértetekkel, ördöggel, pokollal, rémképekkel, miket bohós állapotjában látott, elámitván, megtréfáltatta, 's midőn kijózanodott, a' tudatlanok azt hívék, hogy az, mit ő tébolyodottságában látott, hallott, valóban úgy van, holott ezt csak a' nadragulya' ereje okozta természetes módon.

Hajdan a' vénboszorkányoknak nevezett leányok is kenegették ezzel hasukat, homlokukat 's ettől elragadtatván azt hívék, hogy ördögökkel barátkoztak, mulattak és tánczoltak. Az e'féle embertelen mulatságokat mindazáltal, mellyek károsak, sőt veszedelmesek is lehetnek, most már népünk felől fel nem tehetjük, annyival is inkább, mivel kitudása nagy büntetést is vonhat maga után.

Olaszthonban leveleit (e'leg roszul 's gyakran nagy kárral) arczmosásra szépítő víznek használják, a' honnan belladonna' vagy szép asszony' nevét kapta.

Az altató nadragulya (*Atropa mandagora*) mely a' főntebbinél kisebb, hazánkban vadon nem terem, hanem a' kertekben mint dísznövény neveltetik 's gyöngébb méreg.

CSUCSOR. (*Solanum*),

5 himes, 1 nős. Csészeje 5 hasabú; bokrétája ke-rekalakú, 5 metszésű; porhónai csúcsosan összeállanak. Minden porhón' hegyén 2 orlyuk; bogyója két, ritkán 4 rekeszű, sok magvú.

Keserédes csucsor.

(Elszülő; *Solanum dulcamara*. L. *Bittersüßer Nachtschatten*; *Sladkohúrka*).

26-ik kép. Szára 3 — 10 lábnyi hosszú, cserjés, venykés; utolsó évi hajtásai funemiiek, kapaszkodók;

levelei szíves tojás kerekék, kopaszak. ép élűek, a' felsők fülzöttek vagy dárdaalakuak; virági bogernyősek, levéjellenesek, violaszínűek; bogyója veres. Terem nedves helyeken, bokrok, sövények, patakok mellett; virágzik juniustól augustusig.

Levelei nyers korában undorító, bódító szagnak, elsőben kesernyés, ezután édes csipős ízűek. Bogyói édes-savanyús, undorító ízűek. Az egész növény, de kivált bogyói kábító, rágó mérgesek, Belsőleg véve erős emelygéset, ökründözést, hascsikarást, izzadást, bőrküteget, húgyfolyást, aggodalmat, szédülést, kábulást, tagreszketést, rángatózást, szélütést okoz.

Ellenszerül sikerrel használtatik a' hánytató, később olaj, tej, eczet.

Harmincz bogyó, miket egy kutyának beadtak, ezt 3 óra alatt megölé, 's teste felbontatván, benne még emésztetlenül találtatott. A' juhok 's egyéb marhák meg nem eszik.

Minden káros következései mellett mégis ahoz értő orvos' kezéből illő adagokban és célirányosan használtatva sok betegséget, nevezetesen sárgakórt, idült köhögést, fuladozást, köszvényt 's egyebeket gyakran meggyógyít,

A' toscanai hölgyek e' bogyók' kifacsart levével arczukat és kezeiket mossák, hogy bőriük finom és szép színű legyen; mit azonban ajánlanl nem lehet, káros következéseket húzhatván maga után.

A' fekete csucsor (*Solanum nigrum* L.) szintén kábító mérges, valamint a' közönségesen ismeretes és sok hasznú *kolompér csucsor'* (*Solanum tuberosum*) szára, levelei és bogyói, csakhogy kisebb mértékben.

HARAMAG. (*Oenanthe*).

5 hímes, 2 nős. Nagy gallérja alig van; kis gallérről több levelűek; ernyőkéi tömöttek, egyenetlen kocsányúak, szélső virági többnyire sugárzók, meddők, a' belsők alig kocsányosak, termők; gyümölcse táplós kér-

gü; magval 5 tompa bordásak, tetejét a' csésze' fogai 's nősárok koszorúzzák.

Ostorindás haramag.

(*Oenanthe fistulosa*, L.; *Röhrlige Rebendolde*; *Tüzebnjk*)

Gyökere tartós, gumós, ostorindákat bocsát; szára 1 — 3 láb magas, bürdös, kopasz, fakó, alig ágas; gyökérlevelei kétszer szárnyaltak, levelkái laposak, ékalkuak, több metszésűek; szárlevelei szárnyasak, levelkái czérnaszálúak, bürdüsek; kis galléri szálas láncsásak, hegyesek, az ernyökénél rövidebbek. Terem mocsáros és ingoványos helyeken. Virágozik júniusban, júliusban.

Legmérgesebb része e' növénynek csipős, émelygős nedvü gyökere, melly belsőleg véve szédülést, rángatózást, álcukulást, gyomor- és fejfájást, dühöságet, gutaütést 's végtére halált okoz.

Ellenszerül a' minélelőbbi hánytató lágymeleg víz, édes tej, olaj, nyálkás italok, például árpadaralé sikerrel használtatnak.

Egy asztalosnak Angolhonban súly ellen mérges bolonyikat (*Sium latifolium*) javasoltak. Tévedésből e' helyett ostorindás haramaggyökeret törtek össze 's nedvét kifacsarák. Másnap reggel a' beteg ezen italból 5 kanálnyit vett be 's dolgára menvén, házatól eltávozott, de egy óra mulva olly rosszul lett, hogy haza kelle hozni; egész teste', kivált feje' nagy fájdalmirol panaszkodott, gyomra émelygett, székre hajtatak, rángatózása esett, mellyek eszméletétől megfoszták, erősen izzadott, szájából sok hab jött ki, mire álcukulást kapott annyira, hogy a' szükséges hánytatót nem lehetett neki beadni. 3½ óra mulva meghalt. Hasa igen felpuffadt 's csak bonczolás után lehetett hirtelen halála' Igazi okát kitudni.

A' marha, mellynek szintén igen ártalmas, hozzá nem nyúl. Mérges fajok még e' nemből.

Kocsordlevelü haramag (*Oenanthe peucedanifolia*).

Mogyorós haramag (Oen. pimpinelloides) és
Böszövény haramag (Oen. Phellandrum)

A' maszlagos haramag (*Oen. Crocota*) az ernyösök' családjában a legmérgeesebbek közé tartozik, de hazánkban nem lakik.

CSOMORIKA. (*Cicuta*).

5 hímes, 2 nős. Ernyője gömbölyüded; nagy gallérja alig van; ernyőkéje sűrű sertegallérú; virági egyenlők, mind termők; gyümölcse gömbölyüded, két tagba szakadt, a' csésze' fogáival koszorúzott; magvai barázdásak.

Gyilkos csomorika.

(*Vízi bürök; Cicuta virosa L., Wasser-Schierling; giftiger Wütherich; wodnj bolehlaw*).

9-ik kép. Gyökere tartós, vastag, lézagos, csipős tejet foglal magában, melly szabad levegőn megsűrűdik 's narancsszínűvé lesz; szára 3 — 5 láb magas, tövön vastag, veres, karcolt, kopasz, bürdös, kétkét ágú; levelei kétszer, háromszor szárnyaltak; levelkái többnyire hármasak, láncsásak, fűrészesek; nyelei hengeresek, bürdösök; ernyői levélellenesek; ernyőkéi tömöttek, domborúk; kis gallériapró fűrészfognak. Terem mocsárakban, tavakban, lassan folyó vizekben. Virágozik június — augustushan.

Ezen iszonyú mérges növény éles és kábító erejü 's kivált gyökere' evése után sokan kínos halállal multak ki. Minden hazai mérges növények közt ennek a' gyökere tartatik legmérgeesebbnek, mivel hirtelen ható ereje mindenek fölött megkülönbözteti.

Fris szára 's levelei kigőzölgesők által is szédülést okoznak. Belsőleg véve torokszáradást, szemfélrecsavarodást, füldugulást, kétségbeesést, részegséget, álmoságot, rángatózást, nyelvszélhűdést, iszonyú gyomorfájást, émelygést, hányást, haspuffadást 's halált okoz; minek bekövetkeztével a' has és az arcz szőrnyen felpuffadnak, a' test sötétkék színt ölt magára 's a' szájból véres hab foly.

Gyakran tapasztaltatott, hogy a' lovat, szarvasmarhát és juhot is megüli, ha talán vigyázatlanságból nekie eledelül nyújtatott. Hol e' növény nagy mennyiségben terem, mint Magyarország sík részének mocsáros helyein, nevezetesen Bihar megyében, Pest megyei Keresztúr's Veresegyház körül, ott a' víz fölött valamely olajhoz hasonló folyadék lebeg, mit a' gyökér bocsát ki. Elmérgesedvén ettől a' víz, ez mind az embernek, mind pedig a' marhának veszedelmes lehet. 'S ugyanezért némely tartományokban kiirtása keményen parancsoltatik.

Egyébiránt ereje tavasszal sokkal nagyobb, mint máskor.

Két fiú és hat leány a' gyilkos csomorika' gyökerét, melyet a' sertések a' földből kirtak, kerti pasztinák (*pastinaca sativa*) helyett megették. E' szerencsétlenek közül csak hamar többen iszonyú halállal multak ki, és csupán azok maradtak nagy nehezen életben, kik jókor hánytak. — 1787-ben Losonczon Pongrácz nevű iskolai nagy reményű szép ifju, aprillisben delelotti 10 órakor a' helyett, hogy az iskolából haza ment volna, veszedelmére nem messze az iskolától egy, a' Losonc' vize' irányában levő kertbe lopózott. Gyilkos csomorika' gyökerére bukkanván az eleven ifju, ezt sárgarépanak vélte 's pajkos-ságból nyersen egy részét megette. Élénken és vígan jött haza, de csak hamar szorongatásról és szédelgésről panaszkodott, földre esett, fogait csikorgatta, arcza félrehuzódott, szemei felfordultak, hasa felpuffadt, 's csak hamar rángatózásokat kapott, érzéketlen lett, és 4 óra mulva a' görcsök' dühétől ellankadván iskolatársai', de kivált az övéinek nagy szomorúságára meghalt. Teste felpuffadt, egészen megkékült, és szájából zöld hab jött ki.

Binsdorfban, Némethonban, 1792-ben estve 3 leány levest evett, mellyben petrezselyem helyett gyilkos csomorika volt 's egész nyugodalommal aludni mentek. Másnap reggel anyjok fel akarván oket költeni, nagy fájdalmára mind hármat megmerevedve találá. A' hirtelen segítségül hívott orvos az idősbet és legifjabbat életre hozta,

de a' középső, legtöbbit evén a' mérges gyökérből, minden törekvés daczára is meghalt.

Az oldenburgi herczegségben több év előtt néhány szarvasmarha, melly kevés órával előbb a' rétre hajatott, dögöive találtaték. Felbontatván, világosságra jött, hogy gyilkos csomorikagyökeret és leveleket evett. Finniáról írják, hogy a' vizen úszó csomorikagyöker' nedvétől is, mellyet némelly marhák a' vízzel együtt megittak, ezek legott megdögöltek,

Legjobb ellenszer, mi a' maszlagos nadragulyánál mondatott, t. i. elejente, de minél előbb, hánytató, később savanyú tej, vízzel kevert eczet 's t. nagy mennyiségben, de kiváltkép' szükséges, hogy minél előbb orvos hívassék a' beteghez.

ADÁZ. (*Aethusa*).

5 himes, 2 nős. Nagy gallérja nincs, kis gallérja féloldali, 3 levelű, lehajló, többnyire hosszabb az ernyőkénél, gyümölcse tojásdad; magvai 5 éles bordájúak.

Mérges adáz.

(*Kutya-petrezselyem*; *adáz-bürök*. *Aethusa cynapium*. L. *Gemeine Gleisse*; *Hundspetersilie*; *Kleiner Schierling*. *Pj zelia*).

1. kép. Gyökere 1 nyári; szára 1—3 láb magas, ágas, bürdös; levelei kopaszok, kétszer szárnyaltak; levelkél fényesek, felül sötét, alól világos zöldek, szárnyasan hasgattak, sallangjai bevagdalt fogasak; nyelei hüvelyezők, vályúsak; ernyői laposak.

Ezen egy éves növény, melly juniustól augstusig virágozik, egész Magyarhonban találtatik, vadon utak körül, sűvények mellett jó földben, de leginkább konyhakertekben petrezselyem között nő. Levelei, mellyeknek sallangjai a' jóféle petrezselyeméinél keskenyebbek, az ujak között megdörzsöltetvén, kellemetlen szaguak, izük ugyan nem erős, de rossz és kivált e' jelek által lehet a'

Jóféle petrezselyemtől gyengébb korában megkülönböztetni. Később könnyebb reá ismerni, mivel a' jóféle alacsonyabb, holott ez sokkal magasabb; a' jóféle' virágai zöldek, holott emezéi fehérek. Az adáz mindiárt szárba hajtván és magasabbra nővén a' petrezselyemnél, mihelyt észrevéte-
tik, kigyomlálása kiváltkép' ajánltatik annál inkább, mi-
vel megért magva következő esztendőben is nagy vesze-
delemre kikelhet. Nem lehet e' szerint a' zöldeges ker-
tek' tisztán tartását eléggé ajánlani.

Szára 's gyökere. ha ember által megemésztetik, ijedést, szédülést, örültséget, fej-, gyomor- és hasfá-
jást, később haspuffadást, elkábulást, rángatózást, vég-
tére mély álmot 's halált okoz.

Megmérgeztetvén ezzel az ember, addig is, míg orvos hívatik, legjobb azonnal hánytatót venni, vagy sok lágymeleg vizet inni, 's a' hányás' bekövetkezte után ajánltatik a' vízzel kevert eczet' vagy pedig sok édes tej' ivása, mi szinte nagy sikerrel próbáltatott.

Egy 6 éves fiú az adázból, mellyet szülei a' szántó-
földből kigyomlálván rakásra hánytak, petrezselyemnek
gondolván azt, evett. Nem sokára félelmesen kiáltozott,
's nagy gyomorfájdalmakról panaszkodott. Haza hozatván,
felpuffadt, 's egész testében feketekék lett, lélekezete min-
den pillanatban nehezbült, míg végre meghalt.

Egy más, 4 éves fiú, ennek gyökerét szintén meg-
kóstolá, de szerencsére kiköpte, mégis félreheszél, és
számtalan macskát és kutyát vélt maga előtt látni. A'
nem sokára segítségül hívott orvos, kis idő múlva kigyó-
gyította.

BÜRÖK. (*Conium.*)

5 hím, 2 nő. Nagy gallérja több levelű, lehulló;
kis gallérja féloldali, többnyire 3 levelű, lehajlott; gyü-
mölcse gömbölyüded, minden magva 5 zsinórú; zsinórjai
érés előtt sodrosak.

Bűdös bűrök.

(*Nagybűrök. Conium maculatum. l. Gefleckter Schierling. Strakut'y bolehlaw.*)

11. kép. Kétnyári gyökere többnyire orsóalakú; szára 3—6 láb magas, bűdös, fakó, sima verhenyes mocskokkal foltos, felül ágas; levelei háromszor szárnyaltak; levelkéi szárnyasan hasgattak; sallangjai bevagdalt fogasak; nyelei hengeresek, virági egyenlők. Hazánkban többnyire vetetlen szántóföldeken, kertekben, szemétdombokon és sövények körül lakik; júliustól szeptemberig virágzik.

A' bűdös bűrök a' legirtóztatóbb kábító és csipős, halálos növénymérgek közé tartozik. Minden részei az embernek 's marhának igen károsak lehetnek, mi miatt kivált arra kell ügyelni, hogy a' petrezselyemmel, turbolyával és pasztinákkal, melyektől mindazáltal kivált bűdössége és nagysága által különbözik, föl ne cseréltessek.

A' vele való élés szédülést, szélhudést, felpuffadást, dalogást, émelygést, gégeégetést, szomjuságot, vakságot, vérvizelletet, bűdulást, örültséget, orrvérfolyást, álmatlanságot, dühösséget, 's végtére halált is okozhat. E' növény nevezetes arról, hogy a' régi törvénybírák a' bűnösöket a' bűrök, csomorika, mák és beléndek lé, halált okozó keverékének ivására ítélték. Így ülette meg a' görög törvény az egykor olly híres Socratest.

Egy szerzetes leveleit hallal petrezselyem helyett ette meg, 's csak hamar dühös lett, melly állapotban több hónapig szenvedett.

Egy szőlőkertész nejével együtt egy este szintén petrezselyem helyett evett e' növényből. Nyugodtan mentén mindketten aludni, éjfélt után felébredtek, agyaikból kiugráltak, s nagy dühösen szaladoztak az udvaron.

Egy nő, ki pasztinák helyett ette meg, annyira elkábult, 's mintegy megrészegelett, hogy magasra kezdet

mászni, madárként kívánván elrepülni; de szerencsére kigyógyult.

Kél pap gyökerét hússal főzve ette meg. Mindketten mérges hatását azonnal érezték: örütségbe estek 's az egyik, ki azt gondolta, hogy lúddá változott, a' legközelebbi tóba ugrott, a' másik pedig minden ruháját leszagatván, szintén a' vízben kereste enyhülését. Hánytató által megmentettek ugyan, de mindketten szélhűdve maradtak, inaik folyvást reszkettek 's kínosan fájtak, míg végre 2 év múlva meghaltak. Leginkább kell őrizkedni tőle korán tavasszal, midőn még ki nem fejtett 's a' petrezselyemhez hasonlít.

Ellenszerül ajánltatik minélelőbb a' hánytató, később, a' fűntebb előadott mód szerint, tej, olaj vagy savanyu italk.

A' kecske 's némelly madarak kár nélkül ehetik meg, egyéb állatoknak mindazáltal veszedelmes.

BOLONYIK. (*Sium*).

5 hímcs, 2 nős. Galléri sok levelűek, gyakran letüremlettek; virági egyenlők; gyümölcse tojásdad, két tagúnak látszó, oldalt összenyomott, karczott.

Mérges bolonyik.

(*Békakorsóka; Sium latifolium, L.; Breitblättiger Merk, Wasserpastinak; Seclük*).

Gyökere tartós, sarjadzó; szára 2—4 láb magas, szegletes, kopasz, ágas; levelei kopaszok, a' vízben úszók, kétszer szárnyason hasadtak; alsó levelkéi szárnyason hasadt szabású, kihegyezettek; a' kibukottak szárnyasak, levelkéi láncsásak, egyenlő fűrészesek, vállalai egyenetlenek; ernyői nagyok a' szár- és ághegyeken; nagy és kis galléri tojásdad láncsásak, fűrészesek, letüremlettek. Terem álló vizekben, patakokban, mocsáros réten; virágzik júniustól angustusig.

Gyökérlevelei könnyen fülcszeréltetnek a' zsásza zomborral (*Sisymbrium Nasturtium*; Brunnenkresse), a' minek gyászos következései szoktak lenni.

Ezen egész növény erős szurokíllatot gőzölög ki.

Több példa van arra, hogy angustus hónapban élvén az emberek gyökerével, dühösségbe jöttek 's meghaltak. A' marhának virágzás előtt nem árt, szintén a' liba is káros következés nélkül megeszi, később mindazáltal az állatoknak is veszedelmes lehet.

Legjobb ellenszerül szolgálnak azok, miket a' keserűes csucsornál és ezillárnál mondottunk.

Nem különben ártalmas erejű a' *szároldali bolonyik*, *Sium angustifolium*. L.

SZÖMÖRCZE. (*Rhus*).

5 hímcs, 3 nőcs. Csészéje kicsiny, 5 hasábú, megmaradó; bokrétája 5 szirmu; száraz bogyója 1 magvú.

Mérges szömörcze.

(*Rhus Toxicodendron*. L.; *Giftsumach*; *Gedowaty Sumák*).

B' cserjének szára 3 — 5 láb magas, néha gyökerező és kapaszkodó; levelei hármasak; levelkái tojaskerekek, vagy hosszúdadok, ép élük, vagy szőrösödök; virágbugái 1 — 2 ujnyi hosszúak, levelhónaljasak; virági sárgás zöldek, 2 laciak; csontárja barázdás. Ered északamerikából; kitelel nálunk is. Árnyékos erdőkben, kivált nedves helyeken könnyen elterjed 's többé ki sem irtható. Juniushban, juliushban virágozik.

Minden része mérges, még a' gőze is, kivált forró nyáron, bár minden személyre nem egyiránt hat. Kéreg alatt levő teje szabad légen megfeketedik 's kiváltkép' mérges. Kik levelét leszakítják vagy tejével érintkeznek vagy csak gőze' körében állnak, lázjelenségek alatt a' bőrön hólyagos sekélyeket kapnak, az érintkezett rész megdagad 's csak több napig fájdalmas gyuladás után mulik a' baj. Ellenszerül ajánható a' dagadt részek sóttalan vajjal vagy tejföllel

való gyakori bekenése 's a' külső levegőtől ovása bekötés által.

A' lovak azonban mohón eszik leveleit. Willdenow említi, hogy egy ember, ki e' bokor' átültetésével foglalatokodott 's mosatlan kézzel arcához nyúlt, feldagadt, mire hólyagos pattanások mutatkoztak. Gleditsch egy papról azt írja, hogy lugasába ezen, előtte ismeretlen bokrot ültette, mellytől mindenik, ki e' lugasban ült, bőrkiütéseket kapott. Szinte történt, hogy midőn vigyázatlanságból fája kandallóra tétetett, a' szobában levő emberek feldagadtak 's életveszélyezettető állapotba estek.

A' gyökerező szömörce (*Rhus radicans* L.) az előbbivel egy faj.

A' sárga szömörce (*Rh. cotinus*) hazánkban vadon is található, a' süntebbinél kisebb mértékben mérges.

HATKOTÚ. (*Fritillaria*).

6 hím, 1 nő. Csészéje nincs, bokrétája harangalakú, hat szirmú, minden szírom' tövén belől egy mézgödör; himszálai akkorák, mint a' bokréta, nőszára 3 hibére hasadt.

Koronás hatkotú.

(*Csúszárkorona*; *Fritillaria imperialis* L.; *Kaiserkrone*, *Korunka*).

16-dik kép. Hagymája nagy, sárga, míg szárba nem hajt mérges. Szára 2 — 3 láb magas, hegyén levélüstök van, az alatt virági gyűrűsen lecsüggők, sötétsárgák; szíromgödrei kerekék; levelei szálas láncsások, fényes zöldek. Hazája kelet, kiváltkép' Persia, a' honnan 1570-ben Konstantinápolynak Németországba hozatott, szép alakja miatt hazánkban is a' kertekben mint disznövény tündöklék. Virágozik április és májusban.

Legveszedelmesebb része e' növénynek kecskebakszagú 's égető ízű hagymája, melly kivált míg szárba nem hajt, csipős méreg. A' vele élés majd egészen azon jelen-

ségeket következteti, melyeket a' gyilkos csomorika mellett említettem, mi szerint az ez általi megmérgezést is akép' kell gyógyítani.

Rhodiuss azt mondja, hogy Paduában egy német nemes ur' inasa e' növény' hagymáját olajban és sóban sütve megette; mire csak hamar olly jelenségek mutatkoztak, mint a' bürök-megmérgezésnél, 's csak nagy nehezen mentethetett meg a' veszedelmes haláltól.

Több próba tétetett ezzel ebeken is és mindenkor nyilván bebizonyult, hogy ezeknél is, nagyobb adagban véve, kínos halált okoz.

A' koczás hatkotú (*Fritillaria meleagris*. L.) vadon is előfordul.

CSILLA. (*Scilla*).

6 himes, 1 nős. Burka és csészéje nincs; bokkrétája 6 szirmú, kinyílt, lehulló; hiúszáloi czérnaszáluk, a' szirmok' tövéből nőnek ki; bibéje egyszerű; tokja gömbölyüded, három rekeszű, három kopácsú; magvai gömbölyűk.

Tengeri csilla.

(*Scilla maritima*. L.; *Gemeine Meerzwiebel*; *morská cibula*).

Hagymája néha gyermekfej, többnyire ököl nagyságú, sok rétegekből álló, hol vereses, hol fejéres; tókosánya 1½ láb magas, egyszerű; gyökérlevelei szalasláncsásak, 1. lábnyi hosszúk, igen nyálkások, csak elvirágzás után jönnek elő; virági sürtösek, fejérek vagy vereslők. Murvai bütykös hajtásuk. Lakik tengerpartunkon.

Hagymája, mely - égető, igen keserű, émelygős ízű, hányást okoz - 's módnélküli mértékben véve káros következtetésű lehet. Külsőleg nedve a' bőrt igen elfogja 's rajta hólyagot húz. Értelmes orvos' kezéből mindazáltal illő mennyiségben véve sok betegség, nevezetesen vízkór, májbetegség 's egyebek ellen igen hasznos gyógyszer.

KIKERICIS (*Colchicum*).

Hat himes, 3 nős, burkos; bokrétája 6 hasábú, hosszú nyakú, magzatja a föld alatt a gyökérben van. Tokja 3 belső éllel összeragad, sok magvú.

Zásza Kikerics.

(Őszike, őszi kökörtész. *Colchicum autumnale*. L., Gemeine oder Herbstzeitlose. Garienka.)

10-dik kép. Hagymája több évi, mélyen fekszik a földben, kívülről barna, belől fejér. Ebből őszi elején minden levél nélkül nő ki a 6 — 7. hüvelknyi magas lilás vörös virág. Lapos láncsás, többnyire 3 levelei következő tavasszal bújnak ki. Ezek között a hármas tok is, melly alól tompa, felül hegyes. Terem többnyire nedves kaszálókon. Augustusban, octoberben virágozik.

A kikerics annyira ékesíti összel a réteket, hogy sokak által méltónak találtatott a virágos kertekbe is behozatni, a hol szorgalmasan ápoltatván, teljesek és különböző színűek, például fejérek is neveltetnek.

A réteket ugyan ékesíti, de mivel szomorú postája a bekövetkező ősnek és semmiféle marhának eldelül nem szolgál, nem kedves.

Ez a csipős mérgek közé tartozik, mellynek kivált magva s hagymája nagy hatású. A vele élés nyálfolyást, emelygést, hányást, hasfájást, székre-készítést, vizelre kényszerítést, véres vizelletet okoz.

Két gyermek, melly ennek magvából evett, erős hányást kapott; mindketten édes tejjel gyógyítottak, de csupán az egyiket leheté megmenteni, a másik vigyázatlanságának áldozatja lett.

Nemrég Némethonban egy réti tulajdonosa több zászát kiirtott s az utra hánytá; a helység arra ment sertésének egy része evett belőle s csak hamar 17 darab megdöglött.

Minekutána e növény különben is hányást okoz, az általa való megmérgezésnél leginkább arra kell ügyelni,

hogy a' beteg sok nyálkás szerrel, olajjal, tejjel 's t. éljen.

Tavaszzal károsabb, mint ősszel. Gyökereből keményítőt lehet készíteni. Kifacsart levelel' levével az állapotok' bőrén levő ártalmas bogarakat, mint például tetüt, bolhát 's t. ki lehet irtani.

Ujabb korban több orvos gyökerét a' köszvény ellen hatalmas szernek találta, de ahhoz nem értő' kezéből káros lehet.

Zásza kikericsnél kisebb a' *homokkikerics* (*C. arenarium*), melly szintén mérges hatású.

BOROSZLÁN. (*Daphne*).

8 hímcs, 1 nős. Csészéje színes, bokréta alakú, tölcseres, négy metszésű, a' hímeket bezárja; bokrétája nincs; bogyója egy magvú.

Farkas boroszlán.

(*Farkas hárs*; *Daphne mezereum*. L. Gemeiner Seidelbast, Kellerhals; W'c'j liko).

12-dik kép. Ezen alacsony cserjének gyökere nagy és ágas. Szára szürke kérgű; ágai venyigések; melyeken a' virágok elejénte hármasával füzéresek, később az ághegyek tovább nőnek, meglevelésednek 's a' virágok az ág' oldalára esnek. Levelei láncsásak, lehullók; bogyója skarlátpiros. Lakik hegyeken, az erdőben, februar' végével 's martiusban virágozik.

A' csipős éles mérgek közé tartozik. Gyökere, héja, bogyója belsőleg tartós hasfájdalmat, száj-összehúzást, forró lázt okoznak; szintén izzadást, hányást, hasmenést, bélgyuladást 's végtére halált is következtetnek.

Külsőleg kis mennyiségben veresíti a' testet, nagyobb adagban hólyagot húz és sebet csinál.

A' szarvasmarha ennek evése után vérrel ganajol; a' méhek virágából, bár szép és kellemes illatú, mézet nem szíznak.

Ennek kivált szép bogyóitól igen kell óni a' gyermekeket, mellyekből 8 — 10. szem halálos lehet. Ellenszerűl szolgálnak azok, mik a' zászpa kikericsnél mondattak.

Nálam Vidéfalván 1836-ban április hónapban egy falusi 6 éves gyermek, cseresznyének tartván bogyóit, négyet lopva a' kert' sorompóin keresztül leszakított 's azokat nagy vágygyal megette. Csak hamar rémitő ordítások közt gyomorcsikarásról és szájegetésről panaszkodván, magát kinjában a' földön hányta vetette. Szerencséjére hon valék 's értésemre esvén az ártatlan fiúcska kínos állapota, miután többszöri szelid kérdéseimre megvallotta, hogy apró cseresznyét evett, betegsége' okát kitudván, házi gyógyszer-táracskából 1 szemernyi hánytató horkövet egy kanál vízben beadák neki 's a' még meg nem emésztett, sőt jól meg sem rágott bogyókat $\frac{1}{2}$ óra múlva kimondhatlan örömeimre kihányta. Többszöri hányás után tiszta sós és zsíros marhahús-levest adtam neki inni, mi egynéhányszor meghajtotta. Másnap reggel teljes épségben az utcán szaladozni láttam. — Ezen csupa emberi kötelességből eredt munkálódásom' szerencsés következményének annyira örültem, hogy magamat szintén a' gyermek' új életadójának képzeltem.

Szép külseje miatt a' kertekbe is behozatott.

Szinte mérgesek a'

Babér boroszlán (D. laureola L.)

Havasi b. (D. alpina L.)

Szörös b. (D. pubescens L.)

Henyé b. (D. Cneorum L.)

CZILLÁR. (Paris).

8 himes, 4 nős. Csészéje 4 levelü, megmaradó; bokrétája 4 szirmü; szirmuai a' csészéleveleknél keskenyebbek, megmaradók; porhonai hosszába nőttek a' himszálak' derekára; bogyója 4 rekeszü, sok magvü.

Négylevelű czillár.

(*Párisfü; Paris quadrifolia; vierblättrige Einbeere, Wolfsbeere; Wranowec.*)

Gyökere tartós, sarjadzó; szára 4 — 10 hüvelyk magas, 4 levelű, 1 virágú; levelei körkörösek, épek, 3 — 5 línák, a' virág alatt gyűrűsen állanak; virága zöldes sárga; hógója gömbölyű, kékes fekete, fényes. Teremcsűrű bokrok alatt, árnyékos és nedves erdőkben; virágozik majusban és juniusban.

Az egész növény hódító csipős erejű. Kivált hógója és gyökere igen gyanúsak, mellyek hányást, gyomorgörccsöt, torokszáradást, hasmenést, kábulást okoznak.

Ellenszerűen használhatni hánytatót, később édes tejet vagy olajat.

Több állatnak, kivált a' tyúkoknak hógói ártalmasak.

ROZSDABURA. (*Ledum*).

10 hím, 1 nő. Csészéje 5 metszésű, megmaradó, igen kicsiny; bokrétája lapos, 5 hasabú; tokja 5 rekeszű, tövön nyíló, sok magvú.

Mocsári rozsdabura.

(*Ledum palustre*, L.; *Sumpfporst, Sumpfrosmarin, Risták.*)

21-dik kép. Mindig zöld cserje. Szára 2 — 4 láb magas; levelei szálasak, szegett szélűk, felül sötétzöldek, alól és az ágacskák rozsdás molyhosok; virági tömött sátorozók; szirmai fejérek. Terem turfás helyeken. Virágozik majusban és juniusban.

Minden részei, de kivált levelei erős fűszerszaguk, keserűk, kábítók, mellyek belsőleg nagyobb mennyiségben véve fejfájást, szédülést, émelygést 's nagy lankadságot okoznak. Ellenszerűen a' hánytató, később olaj, édes tej ajánltatik.

Némelly roszelelkü serfözök, hogy italukat részegítőhöz tegyék, komló helyett használják; az ilyen italt, kábulást, fejfájást okozót, sőt nagyobb mértékben véve, örültségig részegítőt, büntetés alatt tiltani kell.

A' házi állatok közül csupán a' kecske eszi meg.

Szára 's leveleinek erős szaga a' ruhaszekrényekből a' molyt elhajtja, kifözött levével pedig a' szarvasmarhából és sertésből ki lehet irtani a' tetüt.

KAPOTNYAK. (*Asarum*).

12 himes, 1 nős. Csészéje 3 — 4 metszésű, a' magzat telett állandó, színes; fogai behajló hegyűk; bokrétaja nincs; himszálai a' porhonoknál feljebb kinyulnak; hibéje nagy, 6 karélyú; tokja bórhéjú, 6 rekeszű, sok magvú.

Kerek kapotnyak.

(*Mogyoróalja*; *Asarum europaeum* L.; *Haselwurz*; *Kopitnyak*.)

4-dik kép. Gyökere tartós, terjedő; szára csak egy tenyérszerű, tövén pikkelyes; levele kettő, hosszú nyelű, vesealakú, szőrösödő, fölül fényes; azok között virága 1, szőrös, kívül barnás zöld, belül sötét vérszinű. Erdőben bokros helyen terem. Virágzik martius — , aprilis — , májusban.

Az egész növény erős fuserillatú 's éles émelygős ízű, belsőleg véve hányást okoz, nagy mennyiségben a' gyomrot gyulasztja és igen veszedelmes lehet. Gyökere 's levelei kiváltképp' erős hatásúak, melyek illő adagban hánytatónak 's prűszköltető szernek használtatnak. Tudatlan' kezéből mindazáltal nem tanácsos vele élni.

Linné gyökerét az ipecacuanhaéhoz hasonlítja 's azt mondja, hogy finomul összetörve hányást, vastagon összetörve pedig hasmenést okoz. Ellenszerűl szolgálhatnak a' savanyu italok, tej és olaj.

MEGGY. (*Pruni species*).

20 hímes, 1 nős. Csészéje alsó 5 metszésű; bokré-tája 5 szirmú; bibéje oldalt csorba; csontárja sima vagy ránczos héjú, párkányos szélű, nem lyukacsos.

Borostyán meggy.

(*Prunus laurocerasus*. L.; *Kirschlorbeer*; *Bobková vísné*.)

Mindig zöld cserje, 4—12 láb magas; levelei to-jáskerek láncsásak, ritkás fűrészesek, bahérfa' leveleihez hasonlók, aljon két íkrások, bőrtapintatúk, fényesek; vi-rági fürtösek, fejelek, a' leveleknél rövidebbek, bogyói gömbölyűk, feketék, kopaszak. Hazája Ázsia; magyar tengerparton szabad ég alatt is telet; virágzik majus-, ju-niusban.

A' borostyán meggy a' legnagyobb csipős rágó mér-get foglalja magában; virági, bogyói 's levelei kellemetes szagúak, de ízök a' keserű mandolához hasonló. Az ebben foglaltató keserű mandolaanyag, ha olajnak fűzetik ki, po-roszsavnak (*Blausaure*) neveztetik, mely a' legerősebb nö-vényméreg. Ez olly veszedelmes, hogy néhány csepp bel-sőleg véve a' legerősebb embert is minden görcs, rángató-zás nélkül hirtelen megöli.

Ellenszerűl, ha belőle nem nagy adagot nyelt el a' szerencsétlen beteg, legjobb, de azonnal, hánytatót bead-ni, mire édes tejet, olajat 's nyálkás italokat, eczetet, kávé-t kell inni 's minélelőbb orvosért küldeni. De ha nagy volt a' bevett mennyiség, ez mind késő, mivel a' szeren-csétlen azonnal is meghalhat.

Ebből két csepp megölte a' tengeri nyulat; 4—5 csepp még a' kigyót is megöli.

Szükség itt megjegyezni, hogy az őszi és nyári ba-raczkmag, cseresznye-, narancs- és citrom-, mandolamag' hártyaiba, szóval minden keserű magvakban, melyek ke-serűmandola szagúak, találhatik szintén a' mérges porosz-

sav-anyag. E' szerint a' nevezett gyümölcsfajok' maghártyáit, mellyek károsak, sőt nagyobb mennyiségben halálosak is lehetnek, szorgosan kerülni kell. Az orvosok egyébiránt illó kis adagokban, czélirányosan használva, vele több betegséget meggyógyítanak.

TAKTA. (*Actaea*).

Sok hímest, 1 nös. Csészéje 4 levelü, lehulló; bokrétája hosszúnyakú, 4 — 6 szirmú, lehulló; hímszájai fölül szélesebbek; bogyója egy rekeszü, sok magvü; magvai fél kerek.

Rékabogyó takta.

(*Actaea spicata*, L.; *Gemeines Christophskraut*; *Samorostljik*).

Gyökere tartós, vastag, rojtos; szára 1 — 2 lábmagas, felálló, kopasz; levelei nagyok, hosszú nyelük, hármasak, a' felsők kétszeres szárnyaltak; levelkái tojáskepek vagy szives láncsásak, bevagdalt fűrészesek; virági tojásdad fürtökben, a' szár- és ághegyeken fejérek, bogyói fényes feketék.

Nedves és árnyékos hegyi erdőkben lakik; majushan, juniushan virágzik.

Némellyek ugyan kételkednek mérges hatásáról, mások mindazáltal méltán annak tartják. Gyökere és levelei hólyagot húznak a' testen; belseleg véve pedig, kivált nagyobb mennyiségben, hányást, haemenést okoznak; bogyói dühösséget következtetnek.

Lágymeleg tej, olaj belseleg véve 's olajkristályok sikkrel használtatnak.

MÁK. (*Papaver*).

Sok hímest, egy nös. Csészéje két levelü, nyílaskor leesik; bokrétája 4 szirmú; bibeje nagy, kerek, szárat-

lan, a' magzaton fekszik, tokja 1 rekeszü, a' megmaradt bibe alatt lyukadozik ki.

Kerti mäk.

(*Papaver somniferum*. L.; *Garten-Mohn*; Mak.)

Gyökere 1 nyári; szára 1 — 4 láb magas, kopasz, sok virágú; levelei szárülelök, bevagdaltak, egyenetlen fogasak; tokja tojásdad, sima.

E' növény' megsértett részeiből fejér, kábító erejü tej szívárog. Eredete ázsiai; hazánkban eledel végett mezőn, szépségeért pedig kertekben is termesztetik; virágzik június-, júliusban.

Ezen különben igen nagy hasznú 's jó eledelt adó növény' némelly részei is bizonyos időben károsak, sőt nagyon veszedelmesek lehetnek. A' kerti máknak nyers korában minden részében, de kivált fejében kábító 's elaltató mákonynedv van.

A' keleti népek a' kerti mákot és pipacsot csupán mákony vagy opium, keletieknél maszlak, nyerhetésért nagy szorgalommal művelik, 's olly nagyra nővesztik gyakran fejait, hogy egybe két font víz is elérhet. Minél nagyobbra nő a' mákfej, annál több mákonyt ad, mellynek készítése következendő.

Midön a' mák már elvirágzott, de fejei még zöldek, ezeket este vékony tüvel meg kell szurkálni, de csak felületesen, hogy a' magot burkoló hárttyák sértetlenül maradjanak. Éjszakán át a' fejér tejnedv kiizzad, másnap reggel megsűrűdik, mit a' mákfejeokről vigyázva vékony késsel le kell vakarni, csomóba összenyomogatni 's mákvagy dohánylevelekbe takargatni és rakásra rakni. Hozzánk ezen igen nagy hasznú, de visszaélések mellett gyakran káros anyag Natoliából, Persiából 's Aegyptomból hozatik.

A' czéliránytalanúl 's talán meg nem szokottaknál orvos nélkül bevett mákony' hatása az embereken 's állato-

kon következendő: a' szemfény kitágul, az ütér lassú, a' test meghidegül, szomjúság, csüggedtség, eszméletlenség, álmosság állván be; mire hortyogás, nyitott szájjali lélekzés, hátmerevedés, mozdulatlanság következik 's t.

Ellenszerűl, de minélelőbb, míg orvos hivatik, legjobb használni: hánytatókat olajjal vagy vajjal 's később fekete kávéval eczettel keverve.

Mahomed a' boritalt megtiltotta, e' helyett számos követői rendes itálnak a' makonyt egész részegségig használják. Ezen életrövidítő szokás olly utálatos, sőt még utálatosabb, mint a' bor, ser, vagy pálinka általi megrészedés.

A' keleti műveletlen nép annyira rászokott a' mákonyitalra, hogy ha egy ideig nélkülözi, megbetegszik, sőt vannak esetek, hogy többben meg is halnak.

Midőn a' mákonyval élni szokott ember ezt beveszi, részeg lesz, benne a' földi szenvedély igen nagy hatalomra emeltetik, a' katonát vitézzé, a' kereskedőt nyerekedővé, a' papot szentté, a' költészt fejedelmi verselővé teszi 's t., szóval a' mákony kis időre a' lelki és testi erőt magas fokra emeli, de hamarjában nagy lelki és testi gyengeséget hágy maga után. Az ábrázat összeránczosul, a' szemek mélyen beesnek, az egész bőr kékes, minden tagok gyengék, a' szem meghomályosul, az öntudat elszunyad, a' lelki élet tompává lesz.

Nemcsak a' mákony veszedelmes, hanem a' növény szára, levelei, sőt száraz fejei is mérges hatásúak. E szerint igen hibáznak az anyák és dajkák, ha a' gyermekeknek, kik aludni nem akarnak, ezek' forrázatából inni adnak. Sziléziában, Lippelneben 1827-ben egy 5 hetes gyermek, kinek, hogy lecsendesítsék, tejben kifőzött száraz mákfejtalt adtak, minden orvosi segítség' ellenére 24 óra mulva meghalt.

A' mák azonban orvosi, gazdasági és gyári tekintetben igen hasznos. A' mákonyt az orvosok számos beteg-

ség ellen, nevezetesen görcsökben, dermenetekben, eldühkóiban, dühös bolondságban 's egyebekben illő adagokban nagy sikerrel használják. A' száraz mákfej' főzete kellemetesen elszenderítő lábviz gyanánt használtatik.

A' mákmag, mellyben semmi mérges részek nincsenek, embernek, madaraknak jó csemegeétel. Lehet helyle igen jó egészséges olajat készíteni, melly ha kisajtolatik, a' felmaradt pogácsa a' tehénnek igen hizlaló és bő tejadó eledele; megszáradt kórója pedig jó tartós futó.

GÓDIRCZ. (*Chelidonium*).

Sok himes, 1 nős. Csészéje 2 levelű, lehulló; bokrétája 4 szirmú; tokja szálás, beczőalakú.

Czinadonia gódircz.

(*Nagy fecskéfű, ebtej; Chelidonium majus* L.; *Grosses Schöllkraut, Gemeines Schöllkraut; Krowarnjk.*)

8-dik kép. Gyökere tartós; szára 1—3 láb magas, szőrös; levelei szárnyaltak, sokképen bevagdalt karélyosak, alol fakók; virágl ernyősek. A' növény megsértetvén, sárga csipős tejet hocsát, falak alatt árnyékos helyeken, sövények mellett, sűpredékeken, emberlakhoz közel terem; majustól augzustusig virágzik.

Az egész növény tele van éles, keserű, égető, sárga, bűdös tejlével, melly külsőleg rágó erejű és sokak által a' szömölcs' és tyukszem' elhajtására sikerrel használtatik. Belsőleg véve hasmenést, iszonyú gyomorgyuladást, sőt halált is okoz. Ellenszerül szolgálnak azok, mik a' konytvirágnál ajánlottak.

Ide tartoznak egyéb, szintén mérges rokonfajai:

Szarvas gódircz (*Ch. corniculatum* L.)

Korcios g. (*Ch. hybridum* L.)

Fakó g. (*Ch. glaucum* L.)

SARKVIRÁG. (*Delphinium*).

Sok himes, 1—3 nős. Csészéje bokrétaalakú, 5 levelű, lehulló, felső levele sarkantyús; szirma 1—4, a' felsőnek sarkantyúja a' csésze' sarkantyújába dugva; tokja 1—3—5.

Mezei sarkvirág.

(*Szarkaláb; Delphinium consolida*. L.; *Feld-Rittersporn; Ősfrözfa*).

Gyökere 1 nyári; szára 1—2 láb magas, terpedt ágú, kopaszka; levelei vékony sallangokra hasgattak; a' felsők nyeletlenek; virági fürtösek, kékek; kocsányi a' murváknál hosszabbak; csészelevelei sarkantyúnál rövidebbek; tokja 1, kopasz. Terem gabona közt és szántóföldek' szélein. Szépségeért a' virágos kertekben is termesztetik. Virágzik majustól augusztusig.

Virága's magva csipős erejénél fogva hányást, hasmenést és görcsöket okozhatván, bárugyan nem nagy méreg, de a' mennyiben a' cukrászok és szakácsok szép virágát némelly sütemények' festésére használják, ettől őrlkedni kell. A' tetűt megüli 's e' szerint tetűsirt vagy tetűport készítenek belőle. Virágának pora gilisztaölő és a' nyavalyatörés ellen használtatik.

SISAKVIRÁG. (*Aconitum*).

Sok himes, 3 nős. Csészéje nincs; bokrétája egyenetlen, 5 szirmú, felső szirma nagy, sisakalakú, előre borúl, abban két kocsányon álló csuklyás pillis; tokja 3—5 becőalakú.

Katika sisakvirág.

(*Tetűfü; Aconitum napellus*. L.; *Wahrer Eisenhut. Gemeiner Sturmhut; Omeg*).

2-dik kép. Gyökere tartós, répás; szára 1—3 láb magas, alig ágas; levelei fényes zöldek, tenyeresek;

virági fürtösek, kékek; bokréta-sakja domború; ajkai láncsásak, felnyúlók, kétfogú; pilissarkantyúja kissé hátra görbült, rövid, tompa. Terem magasabb hegyeken. Juniustól augusztusig virágzik.

Hazánkban részint hegyeken vadon terem, részint szépsége végett más hasonló fajaival a kerteket ékesíti. Minden részei, de kivált gyökere, igen mérgesek. Levelel' vagy gyökere' megrágása 's elnyelése után a' nyelv szélhűdésbe jő, a' test megmerevedik, hozzá járulván belső égetés, szédelgés, émelygés, nyálfolyás, hányás, puffadás, fejfájás, általános testizzadás, féloldali szélhűdés, sőtétkék foltok az arczon, végtére kínos halál. Nemcsak belsőkép' véve veszedelmes, hanem külsőleg is, ha nedve sebekbe járul, verességet, égetést 's hólyagot okozván, káros lehet. A' lónak, szarvasmarhának, kecskének, juhoknak, farkasnak szintén halálos mérég, 's azon állatok, mellyek ennek evése után talán élethen maradnak, többnyire húzamos órákig nyálfolyásban 's hányásban szenvednek, míg egészen ki nem tisztulnak. Némelly durvább nemzeteknél, például Sibiában, sokan nyilaik' hegyét e' növény' porrá tört gyökerével megmérgezik 's ezekkel elég embertelenül emberekre, állatokra vadásznak. Sebet ejtven ezzel a' testen, ez megkékül, megdagad 's ha korán eleje nem vétetik, halált következtet.

Bekövetkezvén a' megmérgezés, ha külsőkép' történt, legjobb a' sebet erőslúggal mosni vagy kiégetni. Ha pedig belső vétel által történt volna, a' beteggel vajjal kevert sok lágy meleg vizet kell itatni, vagy egyéb a' bevezetésben ajánlott hánytató szereket adni 's a' hányás bekövetkeztével édes tejet, vagy árpakása-levet kell inni 's mindenesetre, minélelőbb orvosért szükséges küldeni.

Rettentő káros hatása mellett okos orvos' kezéből kivonathan küszvény és szélhűdés ellen nagy sikerrel használtatik.

Ezen nevből figyelmeztetnem kell még következő igen mérges fajokra:

- Farkasölő s.* (*A. lycotonum L.*)
Kucsmás s. (*A. cammarum Jacq.*)
Méregölő s. (*A. anthora L.*)
Sugár s. (*A. neomontanum Willd.*)
Nyúláng e. (*A. tauricum Willd.*)
Kétszínű s. (*A. variegatum L.*)

HÉRICS. (*Adonis*).

Sok hímes, sok nős. Csészéje 5 levelű, lehulló, bokkrétája 5 — 15 szirmú, töven pikkely vagy gödrücske nélkül; magva sok, rövid hegyű.

Tavaszi hérics.

(*Adonis vernalis L.*; *Frühlingsadonis*; *Slawaček.*)

3. kép. Gyökere barna, több fejű, hosszú rojtos; szára 4 — 12 ujniyi magas, alig ágas, ritka szőrös; sűrűn leveles; levelei szárölelők, sokszor szárnyasan hasgattak; sallangjai czérnaszálalak; virága nagy, sok szirmú, sárga; csészéje szőrösödő; magvai horgas végűek. Terem száraz dombokon, ritkás ligetekben, kivált mészföldön; virágzik aprilisben, majusban.

Az egész növény csípős mérge, de kivált gyökere, melyly belsőképvéve hasmenést, görcsöket, gyuladást, rángatódást, lassú ütérét okoz; vigyázatlanul vagy nagy mennyiségben véve veszedelmes lehet.

Ellenszerül a' savanyú italok itt rosztat tennének, ezek helyett vékony szappanvizet, olajat, vagy tejet kell azonnal itatni a' beteggel.

Egyebiránt ez a' gyengébb mérgek közé tartozik.

Ennél közönségesebbek szintén mérgesek: a'

Nyári h. (*A. aestivalis L.*)

Őrsi h. (*A. autumnalis L.*) és

Lángszin h. (*A. flammea Jacq.*), melylyek mind veres virágúak.

SZIRONTÁK. (*Ranunculus*).

Sok hímcs, sok nőcs; csészéje 5 levelű, lehulló, bukrétája 5 's több szirmú, belől fényes; minden szíromtűvén van egy kis gödröcske, pikkely vagy csucsorodás, magvai rövid, egyenes vagy horgas hegyűek.

Torz-síka szironták.

(*Latorkoldus*, vízi mérég; *Ranunculus sceleratus* L.; *Blasenziehender Hahnenfuss*; Príšťetník.)

25. kép. Gyökere 1 nyári; szára 1—3 láb magas, vaskos, hürdös, sok virágú; levelei kopaszak, az alsók tenyeres szabású, 3 karélyosak, bevagdalt csipkések, a' felsők 3 hasábú, sallangjai szálasak; szirmai világos sárgák, a' csészével egyenlők; termése füzéres, sok apró magvú. Terem nedves réten, gödrökben, sánczokban, majustól septemberig virágozik.

Minden részelt csipős mérgesek. Belsőleg véve szájegetést, nyálfolyást, gyomorfájdalmat, bélgyuladást, félrebeszélést, ájulást 's halált is okoz.

Ellenszerül nagy mennyiségben olaj', edes tej', vaj' 's lágymeleg víz' ivása ajánlatik.

Már maga a' szitózott vagy kifőzött növény' gőze 's főlemelkedett párája erős csipősségénél fogva az orrot és szemet veszedelmesen izgatja, a' szem' izmait rángatózásba hozza, 's a' fejet elkábítja. Szétzúzott friss levelel a' bőrön hólyagot húznak, 's nehezen gyógyítható sebeket csinálnak.

Némelly országokban a' koldusok mesterséges sebek' készítésére használják.

A' marha csak szárazan, széna közt, eszi meg.

Számos rokonságai, kivéve a' saláta szirontákat (*R. ficaria* L.), mind csipős mérgesek; kiváltkép': a'

Gyilkos sz. (*R. Thora* L.)

Nádi sz. (*R. lingua* L.)

Lángos sz. (*R. flammula* L.)

Réli sz. (*R. acris* L.)

Boglárka sz. (*R. repens* L.)

Gumós sz. (*R. bulbosus* L.)

Ujjas sz. (*R. aconitifolius* L.) 's t.

KÖKÖRC SIN. (*Anemone*.)

Sok himes, sok nős. Levelgallérja 3, gyűrösen álló, hasgatott vagy ujason füzött levelekből áll; cséczéje nincs; bokrétája 5 — 15 szirmú; magva sok, a' nőszar megmarad rajta.

Mezei kökörcsin.

(*Anemone pratensis*, L.; *Pulsatilla pratensis* Mill.; *Wiesen - Küchenschelle*, *Wiesen - Windröschen*; Konj fűc.)

24. k. Gyökere tartós. Szára 5 — 8 ujnyi magas, ágatlan, egy virágú, a' levelekkel együtt gyapjas; gyökérlevelei kétszer szárnyaltak; levelkéi sallangósak; sallangjai szálasak, bevagdalt fogasak; levelgallérja hüvelyező, sallangjai ujason füzöttek; virága lefüggő; szirmai 6, kifordult hegyük, kívül gyapjasak, belül hiborfeketék; magvain a' nőszar hosszú, és szőrös farkká válik. Szaraz réten, dombokon, hegyeken terem. Áprilisban virágozik.

A' csipós mérgek közé tartozik. Minden részei belsőleg véve nagy fájdalmat és összehúzást okoznak a' szájban, torokban és gyomorban; mire izzadás, hányás, hasmenés, bélgyulladás 's könnyen halál is következik. Külsőleg a' borön hólyagot híz és sebeket csinál.

Ellenszerűl, ha a' növénytől hányt volna az ember, legjobb édes tejet, olajat, vagy árpadara-levet nagy mennyiségben inni.

E' nemből még mint mérgesek említendők:

Lány k. (*Anemone pulsatilla* L.)

Boglár k. (*A. ranunculoides* L.)

Berki k. (*A. nemorosa* L.)

Érdei k. (*A. silvestris* L.)

BÉRCSE. (*Clematis*).

Sok hímcs, sok nőcs. Csészéje nincs; bokrétája 4 szirmu, ritkán több; magvai hosszú, szőrös farkuak.

Lótorma bércse.

(*Clematis erecta* L.; *Steife Waldrebe*; *Пламјнеѳ.*)

Gyökere tartós; szára 3—4 láb magas, felálló, kőrös, nem kapaszkodó; levelei szárnyasak; levelkét tojáskerék láncsásak, épek, ritkán 2—3 karélyosak, kihégyzettek; virágl ernyős fürtösek, fejérek, felálló; magvai tojásdadok, kopaszok, gyapjas girhegörbe farkuk. Terem kövecses helyeken, erdők' szélein 's bokros réteken. Junius — augustusban virágzik.

Minden részei rágó és hólyaghúzó nedvvel bírnak, száradás által azonban a' növény ezen erejét nagyobbára elveszti.

Belsőleg és külsőleg egy hatván az emberre, mint a' szíronták, megmérgezés' esetén az ott ajánlott szerekekkel lehet élni. A' csalárd koldusok vele mesterséges fekélyeket csinálnak testökön, hogy annál nagyobb könyörületességet gerjesszenek.

Szintolly rágó nedvü fajak:

Iszalag b. (*C. vitalba* L.)

Szűk levelü b. (*C. angustifolia* Willd.)

Ép levelü b. (*C. integrifolia* L.)

HÚNYOR. (*Helleborus*).

Sok hímcs, sok nőcs. Csészéje 5 levelü, néha színes; bokrétája 5—10 szirmu; szirmai 2 ajkuk, csövesek, tokjai 1 rekeszük, sok magvuk; magvai 2 soruak.

Fekete húnnyor.

(*Helleborus niger* L.; *Schwarze Niesswurcz*, *Christwurcz*; *Цемерице*.)

18.k.Tö-kocsánya leveletlen, legtöbbször 2 virágú; gyökérlevelei bőrtapintatuk, fényesek; nyelei 2 águak, az ágak'

belső oldalán ülnek a' levélkék, mellyek végükön fogasak; virági fejemek. Gyökere kitartó, több fejjü, barna. Árnyékos erdőkben nő. Januártól martiusig virágozik.

E' növény, melly a' csipős, kábító mérgek közé tartozik, kivált gyökerében veszedelmes, éles méreggel bír. Belsőleg véve nagy hasmenést, görcsöket, hányást, gyuladást, rángatózást, halált is okoz.

Ellenszerül a' megmérgezésnél ecetet, vagy más savanyokat nem tanácsos adni; egyébiránt vékony szappanviz, olaj, édes tej 's árpadaralé, addig, míg orvos hivatik, igen ajánlatnak. Száritott és porrá tört gyökere tüszentő szernek használtatik. Ezzel mindazáltal igen vigyázva kell élni, mivel kivált a' gyenge mellü és vérképésben szenvedők könnyen örökre kiprüszkölhetik magukat a' világból.

Dr. Kolbani Bécsben egy vendéglöhen maga tapasztalta, midön egy gyenge mellü ember, ki kissé többet ivott, egy más jelenlevőtől hurnótot (tubákot) kért; ez szelenczéje' egyik részével, mellyben fekete hunyorpor volt, megkinálta őt, mire a' kérő olly erősen kezdett prüszkölni, hogy orrán száján jött ki a' vér, 's 20 óra alatt meghalt.

Morgani azt mondja, hogy egy ember $\frac{1}{2}$ lat fekete-hunyort vett be, 's erre azonnal rettentően hányt, rémitő hasfájásban szenvedett, 's 8 óra alatt meghalt.

A' hunyor' többi, szinte mérges fajai:

Zöld h. (*H. viridis* L.)

Piros hunyor. (*H. purpurascens* W. K.)

Bűdös h. (*H. foetidus* L.)

Téli h. (*H. hyemalis* L.)

GYÜSZÜVIRÁG. (*Digitalis*)

Két főbb himes, magrejtős. Csészéje 5 hasábu, egyenellen; bokrétája harang- vagy gyüszüalaku, ferde szájú, 4 karélyü vagy fogu, porhonai két hasábuk; tokja kihegyezett, kopácsai behajlók, rekeszt képzök.

Piros gyűszűvirág.

(Kerti gyűszűvirág. *Digitalis purpurea*. L.; *Rother Fingerhut*; *Уартшнѣ*.)

14. kép. Gyökere 2 nyári. Szára 2 — 4 láb magas, borzas; levelei tojásdad láncsásak, eres ránczosok; csipkések, alól bolyhosak, az alsók nyélre futók; virágfürtjei az ághegyeken egyoldaliak, csészehasábjal tojaskerekűek, hegyesek; bukrétája tompaajkú; felső ajaka csorbá vagy ép, piros, belől szorús és babus, mint a' lepke' szárnya. Terem sziklás hegyi erdőkben, és szép virága végett a' kertekben is neveltetik. Juniusztól augusztusig virágozik.

Minden részei kellemetlen keserűk és égetők ugyan, de nem minden időszakban. Virágzaskor majd egészen ízetlen. Levelei legmérgeesebbek; ezek kifőzött, éles erejű leve az ebet elálmosítja, szélhűdéshez hozza, 's végtére rángatózások közt megdögleszti. Szintén más állatoknál is halált okoz. Belsőleg nagy adagban véve az emberben szédülést, hányást, hasmenést, in- és tagreszketést, hideg borzadást, szemkáprázást, izzadást, nyálfolyást okoz; továbbá a' nyelv gégét és gyomrot kisebesíti, a' vizelletet vérlugyozásig hajja és görcsök közt az embert megöli.

A' megmérgezés után legjobb azonnal hánytatót venni! később olajat, tejet, savanyokat, vagy árpadara-levet.

Minden mérges hatása mellett mindazáltal értelmes orvos' kezéből véve sok betegség ellen hatalmas gyógyszerül szolgál. Már a' régiek sikerrel használták kifacsart levelei levét a' mirigyek ellen. Újabb időkben pedig a' vízkórság, nyavalyatörés és egyéb betegségek ellen használtatik. Többeknél e' növényvel az orútság is kigyógyított. Ahoz nem értő' kezéből használtatva mindazáltal halálos lehet, azért orvos nélkül sohasem tanácsos vele élni.

Németországban egy nőnek, ki vízkórban sinlett, orvosa azt rendelte, hogy a' piros gyűszűvirágból 3 levelet

főzön ki theának, 's ezt napjában többszörre igya meg. A' beteg e' szernek elejente alig látszó sikerét tapasztalván, azon szerencsétlen gondolatra jött, hogy a' rendelt 3 levél helyett egy egész marok levelet főzött meg, 's ezt megitta. Következése rettentő vala. A' beteg rövid idő múlva eszméletét elveszté, rettentően feldagadt 's iszonyú görcsök közt meghalt. Mintán az orvos világosan csak 3 levelet rendelt neki egy egész napra, a' szerencsétlen tulajdon esztelensége' 's tudatlansága' áldozatja lett.

E' fajból szinte mérgesek hazánkban:

Vajszinű gy. (*D. ochroleuca* Jacq.)

Rozsdás gy. (*D. ferruginea* W. K.)

Gyapjas gy. (*D. lanata* W. K.)

Sima gy. (*D. laevigata* W. K.)

Burnuló gy. (*D. fuscescens* W. K.)

KORNILLA. (*Coronilla*).

2 falkás, 10 hímes. Csészéje 2 ajakú, felső ajaka 2 összeragadt fogu; bokrétajának vitorlája alig hosszabb a' szárnyaknál, czikküvelye egyeneske, czikkelyei egyegy magvak.

Tarka kornilla.

(*Coronilla varia* L.; Bunte Kronwicke, Wenečnjf.)

Szára fűnemű, megdülő; levelei páratlan szárnyasak; levelkéi láncásak, kopaszok, szálkavégük, az alsak közel a' szárhoz, czikküvelyei hengeresek, felálló; virági tarka veresek.

E' csinos növény vetések' széleltn, száraz kaszálókon és utak mellett nagy mennyiségben nő. Junius, Juliusban virágzik. A' szarvasmarha nyers korában meg nem eszi, száraz állapotjában mindazáltal káros következés nélkül él vele. Nagy mennyiségben az embernél hányást 's hasmenést okoz. Két 10 — 11 éves leánykának Wittenbergában hülegelés ellen vidra elecze (*Menyanthes trifoliata*) helyett tudatlanságból ennek kifacsart nedvét egyegy evő

kalánnal adták; 2 órával ezután mindketten émelygésről panaszokoltak; mire csak hamar hányás, eszméletlenség, görcsökkel 's rángatózásokkal következett. 4 óra múlva a' bevétel után mindketten meghaltak. Testök' felbontásánál gyomruk gyuladt állapotban találtatott.

Ellenszerül olajat, édes tejet kell belsőleg venni, míg orvos hivatik.

SALÁTA. (*Lactuca*).

Együtt nemző, egyenlő nős. Vaczka kopasz; csészéje fedelékes, hengeres; pikkelyi hártvás szélük; virágocskái félszeresek; böhája szőrös, száras.

Keszeg saláta.

(*Vad saláta, disznó saláta; Lactuca scariola L., Wilder Salat, Sauzalut, Zann-Luttich; Swinffy salát.*)

7-ik kép. Gyökere egy vagy két nyári; szára 2 — 4 láb magas, alól kemény szőrrel borzas, felül kopasz; virági bugásak, halavány sárgák; levelei éllel felfordultak, fulánkös gerincziük, szárölelők, kúszoros szárnyasan hasadtak, a' felsők nyilas láncásak; magva barna. Terem szemétdombokon, berkekben, szántóföldek, utak mellett; virágzik július- és augusztusban.

Az egész növény kivált virágzó állapotjában megsértetven mérges fejer tejet hocsát magából, melly külsőleg hatván az emberi testre gyulaszt, belsőleg véve pedig kábító. Legjobb ellenszerek a' hánytató, mellyre később tejet 's erős kávét lehet inni. Ennek levelei' evésétől mindenki őrizkedjék,

A' mérges saláta (*Lactuca virosa; Gift-Luttich*) újabb fűvészek által, mint lényegesen nem különbözö, az előbbivel egy fajnak tartatik.

FÜTEJ. (*Euphorbia*).

Egylaki, egy hímes. Közös csészéje hasas, 4 tagú, 5 metszésű; karimáján szíromalakú többnyire 5 ikrák

vannak mellyek vagy épek vagy két szarvuk; himszálai 4 — 12, mellyeknek külön csészéje pikkelyekből áll; közepett nő a' kocsányos magzat, melly 3 nős; az anyaszár' bibéje 2 ágú; tokja 3 rekeszű, 3 magvú.

Farkas fűtej

(Szettyin vagy kutgatej; *Euphorbia Cyprissias*. L. *Cypressen Wolfsmilch; Hundsmilch; Wicj méfö*).

15-ik kép. Gyökere kitarató; csészecikrája 4, fél holdalakú, kétszarvú; ernyője sok ágú, azután kétkét ágú; kis galléri szives veseformák, épek; levelei szálások, nyeletlenek, épélük, kapaszok, az ágakon serteszálások; gyümölcse kopasz szömölcsös.

Hazánkban nagy mennyiségben terem miveletlen és sovány földön, utak körül és száraz kaszálókon. Majustól júliusig virágzik.

Az ebből, törés vagy vágás után kiszivárgó éles erejű fejer tej külsőleg a' testen daganatot, gyuladást, hólyagot és sebet csinál, belsőleg véve pedig hányást, gyomorgyuladást, hasmenést, torokban égetést, nagy vérköpést, 's halált okoz.

Legjobb ellenszer a' hánytató, később édes tej 's t.

A' magvában találtató olaj még sokkal károsabb.

Több évvel azelőtt Hussen-Albisban, Schweizban, néhány gyermek e' növény' magvából, melly az ut mellett volt, evett; csak hamar' iszonyu hasfájást kaptak, mire hányás és hasmenés következett, közönséges elgyengülés, sőt elmezavarodás' jelei is mutatkozván. Csupán a' korán hitt orvos' segítségével mentettek meg a' veszedelmes haláltól.

Külsőleg e' növény' tejét a' szömölcs', bibircsók és tyúkszem' elhajtására sikerrel használják.

Elvetemült koldulók által gyakran használtatik mesterséges testi fekélyek' készítésére, mellyekkel a' népet könyörületességre birni kívánják.

Különbs, hogy belsőleg az embernek méreg, a' kecske, juh mindazáltal egészen, a' galamb 's némely más madarak pedig magvát minden kár nélküül megeszik. Tapasztaltatott azonban, hogy bár halálos következés nélkül eszik meg a' juhok és kecskék, az ilyen tejből készült, túró mindazáltal az embernek káros.

A' méhek, ha mézet szíznak virágából, megdöglenek. Egyébiránt vannak több bogarak' hernyói, melyek e' növényfajon élnek és bogárrá kifejlődnek.

Sok rokonfajai közül, melyek mind mérges tejüek, csak következőket említek.

Nagysár f. (E. lathyris L.)

Éklevelű f. (E. helioscopia L.)

Kinár f. (E. esula L.)

Baracklevelű f. (E. amygdaloides L.)

KONTYTIRÁG. (*Arum*).

Egy laki, sok hímes. Virágburka 1 tagú, alól ösz-azegöngyölt csuklyás, színes; közepén nő egyszeres, felül kopasz torzsa; virági elegyítve vannak terméketlen szálakkal; csészéjük és hokrétájok nincs; legalsók a' nővirágok, szőrös hibéjü magzattal; azokon felül a' porhonok; bogyója egy rekeszű.

Mocskos kontyvirág.

Kontyos fű, borjúlábű; Arum maculatum L., Geflechter Aron, Zehrweurz; Aronoea bruda).

5-ik kép. Gyökere gumós, fejér; torzsája 3 — 10 ujnyl magas; levelei hosszú nyelűk, dárdás nyilalakú, épélük, néha vérfoltosak; vállalai lehajlók; torzsája a) buzogányalakú kékes veres, rövidebb a' zöldes fejér egyenes burkánál; bogyója b) borsónagyságú, skarlátveres. Virágzik aprilisben, majusban.

Hazánk' melegebb részeiben nedves helyeken, sövények körül, sűrű erdőkben 's árnyékos helyeken lakik. Magjáról és gyökeréről szaporítható. Minden részei, de

kivált gyökere mérgesek. Az ebből kifolyó tejsziná nedv, mely külsőleg okos orvos' kezéből hasznos húzó tapasztanak használtatik, olly csipős, hogy kis adagban is a nyelvre tétetvén, egész nap kiállhatatlan égetést okoz. Ha pedig elnyeletik, iszonyú szomjúságra készítetvén, csak hamar hányás, gyakran vérrel is, gyomorgürcsök 's később bélgyuladás következnek, minek könnyen halál lehet vége. Ellenszerűl lehet használni olajat, eczetet, vagy édes tejet. Fiatalabb korában erősebb, mint később. Az angolnők gyökerét 's leveleit szárítva és őszetörve mosó szappan helyett használják.

Találtatik még e' nemből hazánkban: *Sárkány kontyvirág* (*Arum dracunculus* L.) mely szinte mérges.

GÖNYE. (*Bryonia*)

Egylaki, falkás. Csészéje 5 fogú; bokkrétája 5 hasábú; himszálai 3 falkásak; nőszála külön virágban 3 hibéjű; gyümölcse gömbölyüded bogyo.

Bűdös gönye.

(*Földi tök; Bryonia alba* L. *Weisse Zauurübe; Posed*)

Levelei szlvesek, 5 karélyuak, fogasak, sümörős érdesek; virága egylaki fürtös; bogyói feketék, szára kapaszkodó, gyökere répás. Lakik sövények, bokrok mellett; virágzik juniustól septemberig.

Gyökere, kivált fris állapotjában igen éles izu, belsőleg véve, hasmenést, hányást, szédülést 's nagyobb mennyiségben gyuladást okoz. Legjobb ellenszerűl szolgálnak a' savanyú italok, tej és olaj.

Ehez hasonló a' *kéttlaki gönye* (*Bryonia dioica*), de bogyói veresek,

KENDER. (*Cannabis*).

2 laki, 5 himes. Az ugy nevezett virágos kenderen csupán himvirágok vannak, melyeknek csészéje 5 hasábú, bokkrétája nincsen. A' magvas kenderen, mely a'

almkendernél sötétebb és magasabb, egyedül nővirágok találtnak. Csészéje egytagú, ép, az oldalán nyílik; bokrétája nincs; nőszára kettő.

Közönséges kender.

(*Cannabis sativa* L.; *Gemeiner Hanf*; *Konojja*).

Gyökere egynyári; szára 3 — 4 láb magas; levelei ujasak, csipkésék.

Hazája Keletindia és Persia, de honunkban is néhol elvadulva találtnak. Virágozik június és július hónapokban.

Haszna a' növénynek sokkal ismeretesb, mintsem azt leírni szükségesnek látnám. Kibató és kábító gőze mindazáltal külsőleg hatván a' testre, egészségtelen. Nevezetesen ha a' kender közé valaki lefekszik, kivált éjszakának idején, nagy fejfajást kapván, elkábul.

Belsőleg véve részegítő ereje van, embernek máhának ártalmas, sőt veszedelmes is lehet. E' szerint az olyan viz' ivása, mellyben a' kender ázott, keményen tiltatik. Szomorú példák vannak arra, hogy a' szarvasmarha, melly ilyen vízzel jóllakott, tulajdonosa' nagy kárara megdöglött. 'S ugyan ezen hatásánál fogva némelly ázsiai lakosok részegítő italt készítenek belőle. Olaszokban, hol vastagabbra nő, az előkelő asszonyságok szarát sétabotnak használják.

SZÉLFÜ (*Mercurialis*).

2 laki, 9 hímes. Csészéje 3 hasabú; bokrétája nincs; himvirágban a' hímszál 9 — 12. Porhonai gömbölyük 2 tagba szakadtak; nővirága 2 nős; tokja 2 golyójú, egyegy magvú.

Tartós szélfü.

(*Mercurialis perennis* L., *Ausdauerndes Bingelkraut*; **Bazánfa**)

Gyökere több évig tartó; sarjadzó; szára ágatlan, $\frac{1}{2}$ — 1 láb magas, szegletes; levelei tojáskezekek, elle-

nesek, csipkések, érdesek; hímvirágl 9 lümesek; növirági kotsányosak. Terem árnyékos erdőkben, sziklás romos helyeken; virágzik aprilisben, majushan.

Eros hashajtó, sőt gyakran nagy mennyiségben véve halált is okozó ereje levén, ettől mindenki őrizkedjék. Ellenszerül legjobb olajat, édes tejet használni.

Szomorú példák vannak, mellyek káros hatását bizonyítják.

Egy nő Némethonban salátának némelly növényeket szedett, mellyek közt szélfü is volt; ezeket összefőzvéen egy kis zsiradékkal megöntötte vacsorára 's az öveivel megetette. Éjszaka, miután már mintegy 2 óráig feküdtek volna, egyik a' gyermekek közül igen megbetegedett 's csak hamar utána más kettő is. Az asszony felkelt, gyermekeit a' tűzhöz vitte, a' hol alól felül kitisztulván, mintegy félóra múlva erősen elaludtak, mire a' nő lefeküdvén elalvék. A' férj 3 órával később ébredett föl mint különben, munkájára ment 's erős természetü levén egyebet nem érzett, hanem hogy álla nagyon sok ideig égett, mellyet gyakran friss vízzel mosogatott. Neje mindazáltal igen megbetegedett 's több napig kellett feküdnie. Egyik a' gyermekek közül 4 nap aludt a' nélkül, hogy föl lehetett volna ébresztetni; azután szemeit kinyitotta 's meghalt. A' többi gyermekek 24 óráig aludtak, annakutána hánytak 's alulról kiürítették, mi alkalmasint kigyógyulásukat okozhatta.

BORÓKA. (*Juniperus*).

2 laki, 1 falkás. Hím-barkája tojásdad, bőrtapintatú félpaiszos pikkelyekből áll, mindenik pikkely alatt 3 — 6 összenőtt szálú porhonok vannak. Nő-barkája kisebb, többnyire 6 pikkelyekből áll, mellyek közül a' 3 alsó meddő, a' 3 felső pedig egyegy nős, a' magzatra ferrad, meghúsosodik es bogyóalakú gyümölcs leszen; magva 3.

Nehézsúlyú boróka.

(*Lóczyprus, cziprusfenyő; Juniperus sibirica* L.; *Sadebaum, Sevenbaum; Νέτاتا*).

20-ik kép. Leveli aprók, ellenesek, 4 oldalra fedelékesek, tompák, ikrás közepük, a' szárra ráfekvők, fiatal korokban hegyesek, a' szártól elnyilnak. Bogyója konya, fekete. Hol bokrosan, hol faalakban nő. Martiusban és aprilisban virágzik.

Már maga a' szaga is kábulást okoz; levelei éles keserű ízűk, helsőleg nagyobb adagban véve gyomorégetést, kólikát, véres széket, az egész testben forróságot 's egyéb kínokat okoznak. Míután az ezzel helsőlegvaló élés a' beteg marhánál, lovaknál 's t. hasonló hajokot következtet, ezeknél is csak nagy vigyázattal lehet használni; értelmes orvos' kezéhül véve mindazáltal némelly betegségek ellen nagy sikerrel használtatik. Ellen-szerül legjobb a' gyenge hánytató, például: lágymeleg víz, 's t. később, ha a' hányás bekövetkezett, édes tej, olaj 'st.

TISZAFÁ. (*Taxus*).

2 laki, falkás. Virági levéthonaljasak. Csészéje mind a' him-, mind pedig nővirágnak pikkelyes, tálka-alakú; alsó pikkelyi rövidebbek; hokrétája nincs; himvirágl (27-ik kép a) gömbölyük; porhonal paizsosak, karimájok 5 — 8 fogú; a' nővirág' tojásdad magzatját gyűrualakú csucsorodás veszi körül, melly hogyósan a' mag körül felnő, de felül össze nem ér (b).

Ternyő tiszafa.

(*Taxus baccata*. L.; *Gemeiner Nibenbaum; Tisa*)

27-ik kép. 30 — 50 láb magas fa; etél 400 évig. Leveli két oldaliak, szálások, laposak, felül fényesek, sötét zöldek, alól fejéres zöldek; áhogyója veres. Találtatik éjszaki Magyarországhban hegyi erdőkben; virágzik aprilis, majushan.

Rogyól, de kivált levelei bódító mérgesek. Belsőleg kissé nagyobb mennyiségben véve a' gyomrot gyulasztják, kólikát, vérrel kevert székürítést, a' testben nagy forróságot 's egyéb bajokat okoznak.

Ellenszerül egész hányásig lágymeleg víz vagy más hanytató, azután édes tej, olaj 's nyálkás italok ajánlatnak.

Elejétől fogva az emberek a' tiszafát mérgező hatásánál fogva halálfának nevezték. Aristoteles, Julius Caesar, Plinius, később Paracelsus 's egyebek példákkal bizonyítják, hogy a' tiszafa alatt elaludt emberek meghaltak, a' fának levelet megevett ökrök, tehének megdöglöttek. Percival tapasztalta, hogy egy anya három apró gyermekeinek, kikről azt hitte, hogy gilisztásak, a' tiszafa leveleiből nagyobb mértéket beadott, kik nyomban nyughatatlanok, halaványak, hidegek. bódultak, eszelősek lettek; 's néhány óra múlva mind meghaltak.

Egy kolostori kertbe, mellyen tiszafabokrok voltak ültetve, több juhok olly végből hajtattak be, hogy a' kaposztaleveleket lelegeljék; de ezeknek a' tiszafalevél jobban tetszett, mellyet miután fölettek, első éjjel 40, később a' többi is mind kidöglött.

Mindezek mellett némellyek mondják, hogy az özek, szarvasok, nyulak leveleit, némelly madarak pedig bogyoit halalos következés nélkül megeszik.

Orvosi tekintetben mindazáltal levelének kivonatja a' csúzt, köszvényt, nyavalyatörést 's egyéb nyavalyákat, czélirányosan használtatva, láthatóan gyógyítja.

Fája, mellyet igen szépen ki lehet fényesíteni, szobatorokra, zongorákra 's egyéb finomabb esztergályos munkákra használtatik.

ZÁSZPA. (*Veratrum.*)

Nősözvegy, 1 laki. Csészéje nincs; bokrétája 6 szirmú, megmaradó; himszála 6; porlhoni veseformák; noszála 3, tompa bibéju; tokja 3 alól összenőtt, sok

magvu. Némelly virágt csupán hímek, mellyekben vannak ugyan magzatok' nyemai, de azok ki nem fejlettek.

Fejér zászpa.

(*Veratrum album. L.; Weisser Germer; Kychalcica*)

28-ik kép. Gyökere tartós; szára (b) 1 — 3 láb magas, gyapjas, bürdös; levelei nyeletlenek, hüvelyezők, hosszában ránczba szedettek, sok inuk; az alsók nagyok, körkörűsek; a' felsők láncsásak. Virági (a) fürtös bugában; szirmai felállók, hosszúdadok, karimán fűrészesek, belől fejéresek, kívül zöldesek, hosszabbak a' kocsányoknál; murvai tojásdad láncsásak. Terep nedves, homokos réteken, mocsarak mellett, kivált hegyes tájakon; virágzik jnniustól augusztusig.

Ezen csipős méreggel bíró növénynek hasonló hatása van a' fekete húnnyoréval, e' szerint miket ott mondtam, mind ide illenek, és az ezzeli megmérgezés' esetében ugyanazon ellenszereket kell használni, azon egy hozzáadással, hogy a' belsőleg vett fekete kávé is nagy sikerrel használható.

Gyökerét tejben főzvé ki, ez a' legyeket és egereket megöli.

Egy fiatal kutyának egy obon fehér zászpat adtak be tejben; a' kutya hányt, görcsöket kapott 's fertály óra mulva megdöglött. Felbontatván, gyomra összehúzva és gyuladva találtatott.

E' növény orvosi tekintetben kivált a' homaeopathák-nál nagy szerepet játszik.

Szinte mérges a' fekete zászpa (*V. nigrum. L.*)

MÉRGES GOMBÁK.

I. GALÓCZA. (*Agaricus*). Kalapjának alsó része lemezes. 29. tábla.

1. kép. *Légyölő galócza*. (*Agaricus muscarius*. L.; *Fliegenpilz* vagy *Fliegenschwamm*. *Muchoträufel*.) Veres, sárgaveres 's néha sárga kalapja fehér bibircsokkal jegyes; karimája többnyire finomúl karczott. Lemezei és tönkje fejelek; tönkje perezes, tövén vastagabb, gumós, pikelyes, günyás, fejlődésekor fejeer günyába van burkolva 's tojashoz hasonlít, ekkor az ehető *királygalócczával* (*Agaricus caesareus*) könnyen fölcseréltetik. Lakik erdőn, mezőn, kivéven az árnyékos és igen nedves helyeket. Nyár' végén és ősz' elején terem.

A' legmérgeesebb 's ismeretesh gombák közé tartozik. Ize és szaga alig érezhető. Belsőleg véve nyughatatlanságot, félelmet, tagreszketést, szédülést, vakságot, szélhudést, néha hányást, nyálfolyást, nagy szomjúságot, kínos hasfájást, nagyobb mennyiségben örültséget 's dühösséget, sőt halált is okoz.

Legjobb ellenszer, ha a' megmérgezés bekövetkezett, de minél előbb, a' hánytató 's ha több óra óta van a' mérges anyag a' testben 's már a' belekbe hatott, hasajtó szer és szappan-allüvetek mind addig, míg orvos hivatik.

Több szomorú példák vannak, mellyek mérges hatását bizonyítják. Kausch azt mondja, hogy egy 4 éves leány kettőt evett meg, 4 óra múlva nagy hasfájást kapott, ideoda tántorgott 's eszméletlen lett, hasa felpuffadt, szája habzott. A' bevett sok hánytatókra sem hányhatott, 's ez csupán csak akkor következett, midőn gégejét tollal megizgatták, erre 's a' nagy mennyiségű borko' vételére kigyógyult.

A' köznép fejben megfőzvéen légy- és poloskaölő szernek használja.

A' kaucsatkal nép pedig részegítő italt készít belőle.

2. kép. *Egyenlő galocza és hánytató galocza.* Diószegi. (*Ag. integer. L.; Ag. emeticus.* Schkuhr, *Taeubling, Spreitenfel*) Kalapja veres, barnás, kékes, zöldes vagy sárgás, ritkábban fejer, domboru, később lapos vagy behorpadt, korosabb állapotjában karimája karczolt; lemezei szélesek, vastagok 's fejerek vagy sárgások, tönkje sugár, fejer vagy vereslő; száraz erdön és he-
 kekben, ősszel találhatik.

Igen közönséges 's nagy méregerővel bír; ize csipős, szaga émelygös. Ha csak egy kis darabot vesz belőle az ember szájába, nagy égetést érez, melly annál nagyobb lesz, minél jobban megrágtatik. Szaga prűszkölést és könnyezést okoz. Egyetlen egy galocza képes kiállhatatlan gyomorégetést, szemgyengeséget, szédülést, ájulást, hányást okozni. Nagyobb mennyiségben véve halált következtet.

Legjobb ellenszer a' bekövetkezett megmérgezésnél, Krapf es. kir. udr. orvos' és többek' tapasztalása szerint, a' hideg víznek nagy mennyiségben ivása; állítása szerint tehát nem tanácsos itt eczettel, olajjal élni.

Krapf magán tett próbát, 's azt tapasztalta, hogy nem csak a' fris megfőzött, de a' kiszáradt egyenlő galocza is veszedelmes. 10 nap kifüggesztett 's kiszáradt galóczát egy óráig főzött letehöl kifacsarván, azt család-jával megette, mire megmérgezési jelek mutatkoztak, mellyek a' hideg víz' ivásától elmultak.

3. kép. *Csikaró galocza.* (*Ag. torminosus.* Schüffer, *Birkenreizker* vagy *Giftreizker*). Kalapja halavány test-szin vagy barnaveres 's néha sárgás veres, sötétebb karimákkal; közepe felé behorpadt vagy épen töltéses; karimája behajlott, gyapjas, lemezei sárgások vagy vereses fejerek; tönkje sima fejer, sárgás vagy vereses fejer. Ha megtöretik, csipos fejer tejet hocsát. Az erdők' és he-

kek' száraz és napnak kitett helyein, kivált a' nyiresekben, nyáron és ősszel terem.

Keserű, émelygős izű, Gledics szerint hasmenést 's kínos hascsikarást okoz; Vicat szerint pedig belsőleg véve tagreszketést, örültséget, ájulást, arczrángatózást 's gutaütést következtet.

Ellenszerűl a' megmérgezésnél, míg orvos hivatik, belsőleg szekfü-forrázat 's meleg hasborítékok ajánlatnak.

Raques 2 fiatal macskánál, mellyeknek csikaró galóczát nyersen hússal nyújtott, nagy hasmenést, gyengeséget, tagreszketést tapasztalt, mi több óráig tartott.

Buxbaum' állítása szerint mindazáltal a' muszkák sóba becsinálva, olajjal, eczettel bójtben káros következés nélkül eszik.

4. kép. *Gyilkos galócza*. (*Ag. necator*; *Mordschwamm*.) Kalapja olajbogyószínű vagy arnyékbarna, néha sötétebb karikákkal jegyes, kopasz, közepén behorpadt; karlujája behajlott és gyapjas; tönkje rövid, világosabb a' kalapnál, tömött belül; erdön ősszel lakik.

Némelly irók mérgesnek mondják, e' szerint szükség tőle mint gyanústól őrizkedni.

II. VARGÁNYA. (*Cantharellus*). 30. tábla. Kalapja alól rendös.

5. kép. *Narancsszínű vargánya*. (*Cantharellus aurantiacus*. Fries; *orangefarbener Pfefferring* oder *falscher Fierschwamm*) Az egész narancsszínű, de néha lemezein és tönkjén fehéres. Kalapja husos, eljénte domború, később horpadt vagy épen töltéses, többnyire molyhos; redői vagy lemezei fessesek 's tönkre futók, elágazók. Erdőkben gyepek helyeken, 's a' mezőn augusztustól novemberig találhatik. Szaga és íze kevés 's nem kellemetlen. Alakjára néve a' megehető vargányához vagy csirkegombához (*Cantharellus cibarius*) hasonlítván, vele könnyen fölcseréltetik, 's veszedelmet okozhat. Azonban megkülönböztethető annyiban, hogy ennek kalapja sohasem molyhos, redői vastagabbak és színe a' tojás sárgájához hasonlít.

Person, Fries és Link károsnak mondják, mi annál inkább vigyázatot kíván, mivel az ehető vargányával könnyen fölcserélthetik.

III. *Tinórú (Boletus)*. Kalapja alól likacsos.

6. kép. *Sátán tinórú (Boletus luridus* Schaeffer, *Boletus luridus et satanas*. Lenz szerint 2 külön faj, most már egy fajnak ismertetik; *Hexenpilz, Satanas Löcherpilz*). Kalapja domború, fiatalabb korában kevéssé molyhos, olajbogyó-, halavány sárga vagy téglaszinű, nedves időben kissé mézgás; lyukacsai kerekdedek, sárgák 's nyílásuknál veresek; tönkje nagyobb része skarlát- vagy biborszín, hol sárga hol barnával kevert, vastag, felül reczés, lefelé többnyire hasas. Halavány sárga húsa felületvén megkékül. Ize keserű émelygős. Világos erdőkben nyár elejétől közép őszig terem. Belsőleg véve erős méreg, mely 2 — 3 óra után émelygést, szédülést, hányást gyakran vérrel, erős bélürítést szintén vérrel, iszonyú hascsikarást, gyomorgyuladást, haspuffadást, görcsöket 's halált is következtet.

Ellenszerül, míg orvos hivatik, olaj, édes tej, székfü forrózat, meleg hasborítékek ajánlatnak, az orvosok által pedig illő mennyiségben mákony használtatik.

Lenz és ennek barátja, gombagyűjtő kísérelője Salzmann Károly, azon hiszemben, hogy a' kemény húsú tinórúk' megehetőek, az első pedig, hogy kísérletet tegyen, 's más gombáktól megkülönböztethesse, a' sátán tinórúból ettek 's mind ketten megbetegedtek. Salzmann jóformán lakomázott belőle 's egy fő asszony szinte evett belőle. Salzmann veszedelmes beteg lón, 's csupán a' folyvasi olaj- 's édes-tejivás, 's a' sok len- és mandola-olaj-allövetek által mentetett meg. Kivált gyakori hányás, lankadság és szélhűdéssel mutatkoznak a' megmérgezés' jelei. A' has összeesett, és kínosan fáj; fájdalmas görcsök buzták a' tagokat 's arcot össze, erős hasmenés állván be vérrel a' bélhártyát is kivitte, mire eszméletlenség következett. A' fő asszony is, bár kisebb mértékben, hasonló fájdalmas jeleket tapasztalt

Különös, hogy Lenz és Salzmann, bár különben vizivók voltak, attól irtóztak, holott Krapf udvari orvos tanácsa szerint, mint az egyenlő galócznál fűntebb mondatott, ezzel mint ellenszerrel élni hasznos.

7. kép. *Vereslábú tinórú.* (*Boletus erythropus*. Person; *Rothfuss*.) Kalapja domború, később lelapult, vere-ses barna, olajbogyószínű vagy zöld, nedves időben néha molyhos, azután kikopaszodik; lyukacsai sárgák, zöldes sárgák, később zöldes szürkék, nyílásuknál miniom- vagy téglaveresek, azután elhalaványodnak; tönkje reczetlen, egyenlő vastag vagy lefelé kissé hasas, alol hibor-, vér- vagy barna-színű, felül barna olajbogyó vagy többféle sárga. Megtörtétvén, húsa megkékül, ize savanyús; kissé kellemetlen szaga nem kitűnő. Ritkás erdőkben, berkekben nyáron és ősszel terem.

Gyanúsnek tartatik már annál fogva is, mivel a' sá-tán tinórúhoz hasonlít.

8. kép. *Anyarozs.* (*Sphacelia segetum*. Lereillé. *Secule cornutum*, *clavus secalis*, *clavus cerealis*, *Mutterkorn*). A' sphacelia puha ragadós, ránczos, szabálytalan alakú gomba, elszórt gömbölyűs csirapokkal, melly a' polyvás füvek, leginkább pedig a' rozs' magzatján fejlődik ki, 's az által ezt anyarozzsá változtatja. Elejénte mint bűdös és ragadós nedv mutatkozik a' magzaton. A' magzat azután fekete ponttá alakúl, melly csak hamar ugy nevezett anyarozzsá változik, 's ilyenkor a' kis gombát vagy mint szenny-s sárga sapkát hegyén viseli; vagy midőn már tökéletes alakot nyert az anyarozs, róla leesik. Az anyarozs kékes fekete kissé meggörbült szem, melly a' rozsfűzér-nek minden oldalán, egészséges rozsszemek' helyén rézsut kijáll 's gyakran háromszor négyszer is hosszabb az egészséges szemeknél; belől fejer, szélén gyakran halvány lila színű.

A' rozson kívül találtatik még tiszta buzában, árpában, zabban, kölesben, 's egyéb gyepfüvekben.

Az anyarozs' édelése a' lisztben görcsös betegséget okoz, mit *Zriberkór*nak (*Kribbelkrankheit*; *Ruphanie* L.,

morbis vel *convulsio cerealis* vel *dolorifica* vel *myrmeciasis*) hinak. Hirtelen gyulasztó hatásánál fogva veszedelmes és tartós betegséget okoz, melly gyakran halállal végződik, vagy nehezen gyógyítható bajokat hagy maga után, mint például gyenge emlékezést, butaságot, nyavalyatörést. Különös érzés által tűnik ki, melly olyan, mintha hangyák futosnának az egész testen, e' mellett a' fej kinosan fáj 's a' tagok görcs által fájdalmasan összehuzatnak. Az ezzel nagy mennyiségben vegyített lisztből készült tészta nehezen kel, a' kenyér kék 's a' kemenczéből kivétetvén, széthull.

A' betegség' elején ellenszerül hánytatót kell venni, később hashajtó szert.

Számtalan példák bizonyítják mérges hatását.

1771 — 1772-ben Némethon' több tartományaiban a' gabona nagy mennyiségű anyarozszal levén megrontva, az ebből készült liszt zsiherkört (*Kribbelkrankheit*) okozott, mellynek számtalan család lett áldozatja.

Illy veszedelmes az anyarozs' evése, mitől méltán őrizkedni szükséges. Nem lehet e' szerint eléggé ajánlani a' gabonának tisztára rostálását 's őrlés előtti megmosását. Tapasztaltatott, hogy az leginkább nedves években 's nedves, felettébb trágyázott földeken fejlődik ki.

A' madarak és négylábú állatok elkerülik; 's ha csakugyan erővel beadatik nekik, náluk szinte hasonló nyavalyát okoz, mint az embereknél.

Minden veszedelmes hatásánál fogva mégis értelmes orvos' kezéből illő adagban használva, némelly betegségek ellen hatalmas gyógyszer, melly *secale cornutum* vagy *clavus secalis* vagy *cerealis* név alatt ismeretes.

Javítandók.

- Lap 14 sor 13 a' *fai* után álljon az *arbores*
„ 15 „ 28 a' *kerékített* után maradjon el a' comma (,).
„ 16 „ 7 a' *serratum* után közbejő: *éles és előrehajló fogakkal;*
kikanyargatott (sinuatum).
„ 21 „ 4 az *ernyőket* helyett álljon: *ernyőkéket*
„ 32—33 a' *magvak váltogatók* helyett: *váltogatva a' magvak*
„ 22 „ 21 *serege* helyett: *sereget.*
„ 31 „ 21 *van* helyett: *von*
„ 39 „ 23 *mandagora* helyett: *mandragora*
„ 48 „ 21 a' 2dik *vagy* után közbejő: *bevágott fogasak, kopassak*
„ 57 „ 16 *kétszeres* helyett: *kétszer* álljon
„ 63 „ 11 *töven* helyett: *tövén*
„ 64 „ 30 *rokonságai* helyett: *rokon fajás* tétessék
„ 72 „ 16 *kontyírág* helyett: *kontyóirág*
„ 81 „ 23 *rendes* helyett: *redős* álljon.

Ezen, a' szerzőnek nyomtatáskori távolléte miatt becsusztott hibák kijavítására az olvasó barátságosan kérétek.

404 382

INST. MED. FARM. TG-MUREȘ
CRV. TUB. GIC. 152. 141. MVL
D. J. K. 2702 195 40/17
Lot. 12